

İpek Yolu'nda Ticaret ve Ticaret Hukuku (VII-IX. Yüzyıl) Trade and Commercial Law on the Silk Road (Seventh and Ninth Centuries A.D.)

Başak KUZAKÇI*

Öz

İpek Yolu mefhumun Asya ticaretindeki yeri, anlamı ve güzergahları üzerinde MS. 200'den itibaren kesin bir uzlaşmaya ulaşılmıştır. Hatta bu dönemden 900'e kadar olan periyot, ticari hareketlilik ve işlevsellik bağlamında İpek Yolu'nun parlak devirlerinden biridir. Kuzeybatı Çin'den Turfan'a ve oradan Maveraiünnehir'e kuzey ve güney istikametlerinde ticaret kolonileri vasıtasıyla Asya tüccarları antik devirlerden itibaren emtiayı taşımaya başlamıştır. İpek Yolu'nun coğrafi tanımı, politik anlamı, ticari değeri üzerine geniş bir akademik literatür söz konusu olmasına karşın Çin'den Maveraiünnehir'e oradan Yakındoğu'ya uzanan, İpek Yolu'ndaki vahalar arasındaki ticaretin monolitik olup olmadığı bir başka ifade ile birden çok imparatorluk ve kent devletleri arasında yürütülen ticarete yeknesak, yekpare ve homojen bir ticaret usulünün ve hukukunun mevcudiyeti sorusu etraflıca ele alınmamıştır. Çin'de farklı hanedanlık devirlerinde değişen yasal pratiklere ve kurallara, Gansu ve Turfan bölgesinde yerel hanedanların güçlendiği VIII. ve IX. yüzyıldaki kargaşa devirlerine rağmen emtia akışının devami, İpek Yolu'nda ticari hareketliliği ve istikrarı belli ölçüde muhafaza eden müşterek mekanizmaların varlığı ile izah edilebilir. Bu çalışmada büyük İpek Yolu'nun Turfan-Türkistan bölgesindeki İpek yolu ticaretinde meşru sayılan ticaret hukuku uygulamaları, hukuk gelenekleri ve ticarete dair pratikleri standartlaştırma amaçlı oluşturulan ortak mekanizmalar Turfan-Dunhuang ticaret kayıtlarından hareketle izah edilmiştir. MS. VII.-IX. yüzyıla ait kayıtlar değerlendirilerek İpek Yolu ticaretindeki hukuki uygulamaların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Turfan, Dunhuang, ticaret hukuku, Tang

Abstract

A definite consensus has been reached on the place, meaning, and routes of the Silk Road concept in Asian trade since 200 AD. The period from this to 900 AD is one of the brightest periods of the Silk Road regarding commercial mobility and functionality. From ancient times, Asian merchants began to transport goods via trade colonies in the north and south directions from northwestern China to Turfan and Transoxiana. The monolithic character of the trade between the oases in Inner Asia, extending from China to Transoxiana and from there to the Near East, in other words, the question of the existence of a uniform, single-piece, and homogeneous, was discussed in detail. The continuation of the flow of goods in China, despite the changing legal practices and rules during different dynastic periods and the turmoil of the 8th and 9th centuries when local dynasties gained power in the Gansu and Turfan regions, can be explained by the existence of common mechanisms that maintained commercial mobility and stability to a certain extent on the Silk Road. In this study, based on Turfan-Dunhuang trade records, the commercial law practices considered legitimate in the Silk Road trade of Turfan-Turkestan, legal traditions, and common mechanisms established to standardize trade practices are explained. Another aim of this study is to reveal the legal practices in the Silk Road trade by evaluating the records of the 8th-9th centuries AD.

Key Words: Silk Road, Turfan, Dunhuang, mercantile law, Tang Dynasty

Makale Geliş Tarihi: 23.01.2025. Makale Kabul Tarihi: 17.06.2025.

Araştırma Makalesi / Künye: KUZAKÇI, Başak. "İpek Yolu'nda Ticaret ve Ticaret Hukuku (VII-IX. Yüzyıl)". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 19/38, (Haziran 2026): s. 61-88.
<https://doi.org/10.19060/gav.1972979>

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
E-mail: basak.kuzakci@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8730-1898

Gazi

Akademik
Bakış

61

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Giriş

İpek Yolu boyunca hukuk geleneklerinin kurumsallaşması, Avrasya ticaret tarihinin en önemli gelişmelerinden birini temsil etmektedir. MÖ II. yüzyılın sonundan itibaren Han Hanedanı'nın Çin'de iktidarı ve Hun idaresi, onu müteakiben Türk Kağanlıklarının devletleşmeleriyle Avrasya imparatorluk sistemi içinde bölgeler arası ticaretin tekelleşme rekabeti etrafında şekillenen İpek Yolu, bölgesel siyaset ve yönetim modelini de etkilemiştir. Avrasya coğrafyası boyunca sürekli, istikrarlı, işler bir ticari düzen hem Avrasya imparatorluk sistemi sayesinde hem de bununla bağlantılı olarak belirgin bir ticaret hukukunun benimsenmesiyle mümkün kılınmıştır.¹ Bu süreç, Turfan-Dunhuang koridorunda yer alan çok dilli ticaret belgeleri arşivleri aracılığıyla belgelendi ve İç Asya'da kültürler arası ticareti sürdüren hukuki bir altyapı da bu dönemde inşa edildi. Köle satış senetleri, kredi ve borç sözleşmeleri ve çeşitli değişim araçlarından mürekkep bu belgeler, farklı hukuki ortamların altında yatan ortak bir normatif dili ortaya koymaktadır. Ayrıca, Tang Kanunu'nun sınır gümrükleri ve sözleşme biçimine ilişkin düzenlemelerinin yerel uygulamalarla birlikte var olduğu kanıtlanmaktadır. Tek nüsha sözleşme ve özet sistemi, yüksek değerli malların alım satımını standartlaştırdı ve hediye ile pazar alanları arasındaki en değerli emtialardan ipeğin, bu karmaşık hukuki ekonomi içinde değer dolaşımındaki aracı rolünü de açığa çıkarmaktadır.

Tang İmparatorluğu'nun batı topraklarına Gansu (Hexi) Koridoru'nun idari olarak dahil edildiği VIII.-IX. yüzyıllarda İpek Yolu'nun Turfan-Dunhuang hattındaki ticari uygulamaları ve hukuki mekanizmaları çok dilli sözleşme belgeleriyle düzenlendi.² Çin, Soğd, Uygur ve Tibet dillerinde düzenlenmiş ve gü-

1 Avrupa merkezli geliştirilen ve sermaye birikimlerinin kuzey güney eksenli ticaret ağlarının okyanuslara genişlemesiyle devrimsel artışına dayanan Dünya ekonomisi modeli, esasen antik dönemdeki, Çin ve Yakındoğu arasında Avrasya coğrafyasında lüks emtia ticaretinin ortaya çıkardığı küresel ilişkileri ve üretim biçimini ihmal etmektedir; Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi: Merkantilizm ve Doğu Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi 1600-1750*, Cilt II, çev. L. Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012, s. 40-59. Değerli taşlar, cam ve topraktan mamul ürünler, yeşim taşı, baharat ve elbette ipek üzerinden yürütülen bu ticaret bölgeler arası bir ekonomik hayat ve dünya sistemini MÖ II. yüzyılda kurumsal ve hukuki altyapısıyla ortaya çıkarmıştır. Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, Oxford University Press, Oxford 1989, s. 208-210. İpek Yolu çağından önce Afro-Avrasya tarım medeniyetlerinin yerleşik olduğu Mezopotamya, Mısır ve Akdeniz ile Orta Asya, İran Platosu ve İndus Vadisi arasında sistematik ve düzenli bir ticaret ve etkileşim bilinmektedir. İpek Yolu'nda Bozkır İmparatorlukları tarafından himaye edilen ve yürütülen dünya sistemi-ne Çin, ilk Han elçisi Zhang Qian'ın MÖ II. yüzyıldaki seferi sonrasında eklemlemeye başlamıştır. Bozkır İmparatorlukları tarafından tesis edilen yeni dünya sisteminin ve İpek Yolu imparatorluk düzenin bir parçası haline gelen Çin, tedricen ticaret modelinin yürütücülüğü ve hamiliği rolünü üstlenmiştir.

2 VIII-IX. yüzyıllarda Dunhuang (Shazhou 沙州), birkaç farklı siyasi egemenlik arasında el değiştirdi. Tang Hanedanı yönetimi (7. yüzyıl ortası-781 yılı civarı): Dunhuang, doğrudan Tang'ın Hexi Dört Kasabası (Anxi Duhufu) idari bölgesine bağlıydı. Bu dönemde valiler genellikle *Cishi* (刺史) unvanını taşırdı; örneğin 8. yüzyıl ortalarında Cui Rong (崔融) ve ardından

Görüş

nümüzde Berlin Turfan Koleksiyonu, British Library'nin Stein Koleksiyonu ve St. Petersburg'daki Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde muhafaza edilen bu belgeler arasında, köle satışı sözleşmeleri, borç kabul belgeleri ve taşınır mal takas sözleşmeleri bulunmaktadır. Teknik olarak, taraflar, tanıklar, ticari kıymet, sözleşme değeri ve cezalar için açıkça sınırlandırılmış bölümler içeren standart formatlara sahiptir ve Tang yasal prosedüründe öngörüldüğü gibi, genellikle mühür baskısı veya kesik ip (duan sheng) onayı ile birlikte tek kopya (一紙) formülü kullanılır. Bu belgelerin keşfedildiği Turfan (Gaochang) ve Dunhuang (Shazhou) tapınak arşivleri ve aile arşivleri, Çin imparatorluk hukukunun yerel geleneksel normlarla kesiştiği melez bir hukuk ortamına işaret etmektedir.

Sözleşme formları, dönemin karmaşık ticari yapısını aydınlatmaktadır. Tang Kanunu'nun (Tang lü) yerel uygulamalarla kesişim noktaları hukuki metinlere yansımıştır. Bu coğrafyadan günümüzde ulaşan arşiv, tek nüsha sözleşme rejiminin ve mühür/ipi kesme uygulamasının sözleşme hukukunda standartlaşmasını, Tang gümrük ve vergilendirme sistemiyle yerel ticaret örflerinin etkileşimini, ipeğin hediye ve meta ekonomileri arasında aracı bir dönüşüm birimi olarak üstlendiği rolü ortaya koyar. Bulgular, çok dillilik ve siyasal çeşitlilik içinde hukuk dilinin klişeleştiğini ve ticari sürekliliğin sınır dışı mekaniğini koruduğunu göstermektedir.

İpek Yolu'nun Yükselişi

İpek Yolu imparatorluk sistemi ve ticaret modelinin tekamülü Zhang Qian'ın Batı bölgesi seyahatinden Çin'e döndüğü MÖ II. yüzyılın sonundan Avrasya imparatorluklarının parçalanmaya, bölgesel devletlerin yükselmeye başladığı MS VIII-IX. yüzyıla kadar genişletilebilir.³ Çin ve Bozkır İmparatorlukları arasındaki

dan Li Yi (李益) gibi Tang soyluları burada görev yaptı. Tang'ın batı idaresi zayıflayınca Dunhuang, 741-848 arasında Tibet İmparatorluğu'nun sınır idaresine geçti. Bu dönemde yerel yöneticiler Tibetli *btsan-po* temsilcileriydi; idari merkezde hem Tibetçe hem Çince belgeler kullanıldı. Tibet'in çekilmesinden sonra şehir, Zhang Yichao (張議潮) önderliğinde yeniden Çin idaresine bağlandı. 848'te başlayan Zhang ailesi dönemi, 1026'ya değin sürdü. Onun kurduğu Guiyi Ordu Yönetimi (歸義軍節度使), aslında yarı özerk bir valilikti. Bu ailenin birkaç kuşak yöneticisi (özellikle Zhang Huaishen ve Zhang Chengfeng) Dunhuang'da Tang kültürünü ve yerel istikrarı sürdürdü; Xinjiang Rong, *Eighteen Lectures on Dunhuang*, Brill, Leiden, 2013, s. 145-152.

- İpek Yolu, IX. yüzyıldan itibaren Tang sonrası dönemde siyasi himaye sistemlerinin (particular protectorates) çözülmesiyle birlikte, yerel Türkistan hanlıkları ve Türk-İslam idarecileri aracılığıyla yeni bir kurumsal ticaret ağına evrildi. Bu dönemde Soğd tüccar geleneğinin mirası, Uygur ve Karahanlı merkezlerinde yeniden biçimlenerek, Çin-Mâverâünnehir hattında mal ve fikir akışını sürdüren kalıcı güzergâhlar doğurdu. X.-XII. yüzyıllarda Tang sonrası karasal yolların yerini kısmen İslam şehir ağları ve karavansaray sistemi aldı; bu, ticareti daha standardize ve güvenli hale getirdi. XIII. yüzyılda Moğol Pax Mongolica'sı altında yol Çin porseleni ve İran tekstilinin geniş ölçekte dolaşımına sahne olarak tarihî zirvesine ulaştı. Ancak XIV.-XVI. yüzyıllar arasında Ming sınır politikaları, deniz rotalarının yükselişi ve Türkistan ve İç Asya'daki siyasal parçalanma nedeniyle, kara yollarının ekonomik canlılığı geriledi. İpek Yolu, eski bütünlüğünü yitirerek bölgesel bir ticari koridora dönüştü; Thomas T. Allsen,

Gazi

Akademik
Bakış

63

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

ticari münasebetin niteliği İpek Yolu'ndaki emtia akışının ana belirleyicilerindedir. Türk Bozkır İmparatorlukları ve Çin ticareti haraç-hediye (*kung-hsien*), barışçıl münasebet (*Ho ch'en*) olarak tanımlanan iki sistem altında yürütülmüştür. MÖ. 89'da Hun ve Çin arasında yenilenen *Ho ch'en* antlaşması üzerine Hunlar 10.000 parça ipekli, 5000 hu⁴ hububat hediye almıştır. Türk Kağanlığı döneminde ise hayvan ve ipek takası İpek Yolu'nda en karlı ve canlı ticaret alanıdır. 588'de Tu-lan Kağan, Çin'e 10.000 at ve büyük satıda küçük ve büyükbaş hayvan göndererek Çin sınırında serbest pazar kurulmasını talep etmiştir. Söz konusu sınır pazarları ihtiyacı karşılamadığında doğrudan bu ticarete münhasır olarak 734'te Ling-chou yakınlarındaki So-fang şehri ortak pazar olarak belirlenmiştir. Uygur döneminde Çin'e gönderilen 1 at karşılığı 40 parça ipekli elde edilmeye başlanmıştır. 760'ta Ch'ang-an'a Uygurlar 10.000 at göndermiştir.⁵ İpek Yolu İmparatorluk sistemi, ortak diplomatik teamüller, elçilik protokolleri ve teşrifatı, ticaretin hukuki temelleri bu ilişkiler üzerine gelişmiştir.

İpek Yolu ekonomik bir olgu olarak ya da en azından önemli ekonomik etkileri olan bir yol olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu ekonomi genellikle tarihin farklı zamanlarında gelişen veya küçülen bir yapı olarak tanımlanır ve bu da devletlerin ve toplumların İpek Yolu üzerindeki etkileşim derecesini ve biçimini etkiler.⁶ İpek Yolu ekonomisinin İpek Yolu ile bağlantılı bölgeler üzerinde oldukça geniş bir literatür mevcuttur.⁷ Ancak geniş bir coğrafyayı ve farklı toplumları, devletleri ve gelenek ve yönetim biçimlerini tanımlayan İpek Yolu'nda ticareti mümkün kılan mekanizmaların arkasındaki hukuk geleneği etraflıca irdelenmemiştir. İpek Yolu ekonomisi kültürel olarak homojen ve tek dilli bölgelerdeki ekonomi modellerinden doğası gereği farklıydı. Dunhuang ve Turfan gibi İpek Yolu merkezlerini Kuzey Çin veya orta Tibet'teki bölgelerden ayıran belirgin iktisadi ve hukuki nitelikler mevcuttur.

İpek Yolu'na münhasır hukuki gelenekleri ve ticaret biçimlerini ortaya çıkarmak için Dunhuang bölgesi zengin bir tarihsel hafızaya sahiptir. Bu nedenle çalışmanın temel kaynak grubu, Dunhuang ve çevresine ait ticari kayıtlardır. Bu

Görüş

Culture and Conquest in Mongol Eurasia, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 45-48; Christopher I. Beckwith, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 178-184; Angela Schottenhammer, *China and the Silk Roads (ca. 100 BCE to 1800 CE)*, Brill, Leiden, 2023, 117-125.

- 4 72,5 kilogramlık Han dönemi ölçü birimi; Michael Loewe, "The Measurement of Grain During the Han Period", *T'oung Pao*, 49/1, 1962, s. 64-95.
- 5 Özkan İzgi, "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletleri'nin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, İstanbul, 1978, s. 87-103.
- 6 Christopher Beckwith, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton University Press, Princeton 2009, s. 139; Valerie Hansen, *The Silk Road: A New History*, Oxford University Press, New York 2012, s. 241.
- 7 Christopher Beckwith, "The Impact of the horse and silk trade on the economics of T'ang China and the Uighur Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 34/3, 1991, s. 184-198.

dönemde Dunhuang'daki ekonomiyi İpek Yolu'na eklemleyen iki özellik mevcuttu. Birincisi, Dunhuang'daki ekonomi, düzenli olarak yerel olmayan, genellikle lüks malların akışına bağlıydı. Mevcut belgelerde görebildiğimiz kadıyla, bunların çoğu Dunhuang pazarına hediye olarak girer ve çıkardı. Yerel ekonominin farklı bölge ürünleriyle etkileşime girme biçimleri, bir İpek Yolu ekonomisinin ilk tanımlayıcı özelliğidir. İlk özellik ekonomide takas edilen ürünlerle ilgiliyken, ikinci özellik takas uygulamalarıyla ilgilidir. Özellikle, farklı kültürel ve dil geleneklerine sahip daha fazla insan takas yaptıkça, iş yapma biçimleri de daha benzer hale gelmiştir. Öyle ki, IX. ve X. yüzyıllarda Dunhuang⁸ ve yakın bölgelerinde, tüccarların Çinli, Tibetli veya Uygur kimliğine bakılmaksızın, işlerini yürütürken üzerinde anlaştıkları kurallar büyük ölçüde aynıydı. Bu iki temel özellik nedeniyle, İpek Yolu ekonomisi yalnızca İpek Yolu üzerindeki bölgelerin ekonomisi olarak tanımlanmamalıdır. Bunun yerine, lüks malların akışı ve iş ve hukuk uygulamalarının uyumu, İpek Yolu üzerindeki ekonomilerini, kültürel olarak daha homojen diğer bölgelerden ayıran başlıca niteliklerdir.

İpek Yolu'nda Ticaret Hukuku'nun Doğuşu

İpek Yolu ekonomi bölgelerindeki ortak hukuk çerçevesi, benzeşen yasal gelenekler, Dunhuang'da bulunan MS. III. ve XIII. yüzyıl arasına ait Çince, Soğdça, Uygur dili gibi İpek yolunda faal neredeyse bütün toplulukların dilinde 200 sözleşme ve Dunhuang'dan gelen diğer sosyal ve ekonomik belgelerin sondaj usulü analizinden elde edilen veriler üzerinden belirginleşmektedir.⁹ Dunhu-

8 Dunhuang'da VIII. yüzyılın sonundan itibaren madeni para kullanımında açık ve keskin bir düşüş olmuştu. Açıkçası, IX. ve X. yüzyıllardaki Dunhuang, çoğunluğu madeni para kullanan İpek Yolu ekonomilerinden bu bakımdan ayrışır. Ancak Helen Wang'ın ifade ettiği üzere tekstil ürünleri, ipek veya tahıl sıklıkla nominal "para" olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla, madeni para eksikliğinin zorunlu olarak ekonomik bir gerilemeyle eşdeğer tutulması gerekir; Eric Trombert, "The Demise of Silk on the Silk Road: Textiles as Money at Dunhuang from the Late Eighth Century to the Thirteenth Century", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 23/2, 2013, s. 327-347; karşıt görüş için bkz. Helen Wang, "Textiles as Money on the Silk Road?", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 23/2, 2013, s. 165-174.

9 Bu sözleşmeler için bkz. Chuanxi Zhang, *Zhongguo Lidai Qiyue Huibian Kaoshi* [Eski Çin Hanedanlarındaki Sözleşmelerin Derlenmesi ve Yorumlanması], Peking University Press, Beijing, 1995; Sha Zhi, *Dunhuang qiyue wenshu jijiao* [Dunhuang, Sözleşme Belgeleri Koleksiyonu], Jiangsu Guji Chubanshe [Jiangsu Eski Eserler Yayınevi], Nanjing 1998; Yamamoto Tatsuro ve Ikeda On, *Tun-Huang and Turfan Documents concerning Social and Economic History*, Toyo Bunko, Tokyo 1987; Tsuguhito Takeuchi, *Old Tibetan Contracts from Central Asia*, Daizo Shuppan Tokyo, 1995. Bu belgeler Afganistan'dan Dunhuang'a kadar çeşitli Orta Asya arkeolojik alanlarında keşfedilmiştir. Bunlar, Prakrit Dili, Baktri Dili, Soğd Dili, Hotan Dili, Tohar Dili, Çince, Tibetçe ve Uygur Türkçesi dahil olmak üzere çeşitli dillerde III. ve XIII. yüzyıllar arasında yazılmıştır. Dunhuang materyallerini daha geniş sosyo-ekonomik belgeler grubu bağlamında okumak, IX.-X. yüzyıllarda Dunhuang'daki İpek Yolu ekonomisinin bölgesel ve kronolojik özelliklerini açığa çıkarmaktadır. M. A. Boyer, E. J. Rapson & E. Senart, *Kharosthi Inscriptions discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan, I-III*. Oxford, Oxford University Press 1920-1929; Thomas Burrow, *A Translation of the Kharosthi Documents from Chinese Turkestan*, Cambridge University Press, Londra 1940; Nicholas Sims-Williams, *Bactrian Documents from Northern Afghanistan I: Legal and Economic Documents*, Oxford University Press, London 2000; Yoshida Yutaka & Moriyasu Ta-

Gazi

Akademik
Bakış

65

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

ang yazmaları sadece ortak ticaret modelleri, yasal mekanizmaları değil ayrıca bölgeler arası hediye ekonomisinin ve yerel pazar ekonomisinin bir arada var olduğunu da göstermektedir. Pers-Babil, Hint, Çin gibi köklü hukuk geleneklerinde ortaya çıkan ticari sözleşmelerdeki iş yapma geleneklerinin -özellikle köle satış sözleşmeleri- IX. ve X. yüzyıllarda Dunhuang çevresindeki bölgelerde nasıl tek bir sisteme entegre edildiği hususu bu çalışmanın ana odağında yer alır.

Dunhuang'da ve diğer İpek Yolu tüccar kolonilerinde, vahalarında kozmopolit nüfus ortak karakteristiktir. Yerleşimci sayısı bin ile elli bin arasında değişen vaha ve kentlerde pek çok dil konuşulmaktaydı ve her bir grubun farklı hukuk gelenekleri mevcuttu. İpek Yolu'nun Çin haricinde kalan Kuzey İpek Yolu kolu¹⁰ üzerinde tek bir siyasî gücün hakimiyet dönemi ancak Türk Kağanlığının idaresiyle sınırlıydı bu nedenle uzun İpek Yolu tarihinde tek bir yasal sistemi icraya muktedir bir siyasal otorite bu dönem haricinde ancak Çingizliler devresinde var olmuştur.¹¹ Bu nedenle Kuzey İpek Yolu ticaret kanunları ve hukuki mekanizmaları şehir devletlerini ve vahaları çevreleyen gelişmiş ve köklü hukuki ve edebi geleneklere sahip Çin, Pers ve Hindistan'dan iktibas edilerek İpek Yolu'nun yerel şartlarına uyarlanmıştır. Maverainnehir'den, Turfan ve Hotan'a uzanan İpek Yolu vaha kentleri arasındaki ticaretin ve bağlantıların uluslararası hale gelmesiyle mevcut ticaret usulleri ve hukuki gelenek yeni yapıların taşıdığı hukuk ve edebi kültürle karışmıştır.¹² Çin yahut Soğd bir tüccarın farklı bir idarecinin topraklarına geçtiği anda tabi olacağı hukuki sistem, yasal statü ve ayrıcalıkları devletler arasındaki ticari imtiyaz sözleşmeleriyle, ahitnamelerle belirlenirdi fakat tabiiyet bağlamında İpek Yolu'nda modern anlamda keskin bir ayrılık gözlemlenmezdi. Yerellik ve farklı hukuki normlara belli ölçüde aşinalık söz konusudur.

kao, "Kikushi Kōshōkoku jidai Sogudo-bun onna dorei baibai monjo [Gaochang Krallığı'nın Ou Klanı Hakimiyet Döneminden Soğdça bir Kadın Köle Satış Sözleşmesi]", *Nairiku Ajia gengo no kenkyū*, 4, 1988, s. 1-50; Prods Oktor Skjærvø, *Khotanese Manuscripts from Chinese Turkestan in the British Library. A Complete Catalogue with Texts and Translations, with contributions by Ursula Sims-Williams*, [Corpus Inscriptionum Iranicarum. Part II Inscriptions of the Seleucid and Parthian Periods and of Eastern Iran and Central Asia. Vol. V Saka. Texts VI.], The British Library Press, London 2002; Qing Duan, *Yutian, Fojiao, Gujuan [Hotan, Budizm ve Eski Yazmalar]*, Zhongxi Shuju, Beijing 2013; Chao-jung Ching & Hirotohi Ogiyara "A Tocharian B Sale Contract on a Wooden Tablet," *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, 5, 2012, s. 101-128; Tang Zhangru (ed.), *Tulufan chutu wenshu* [Turfan Elyazmaları], C. 3, Wenwu chubanshe [Wenwu Yayınevi], Beijing, 1996; Nobuo Yamada, *Sammlung Uigurischer Kontrakte* [Uygur Sözleşmeleri Derlemesi], ed. J. Oda vd., Osaka University Press, Osaka, 1993.

- 10 İpek Yolu'nun ana güzergahı olarak adlandırılan Kuzey İpek Yolu kabaca Turfan-Tarım Havzası, Ural-Altay coğrafyası ve Maverainnehir ticaretini ihtiva eder, bkz. Hans Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2001, s. 23-34.
- 11 Cengizliler döneminde İpek Yolu'nda ticaretin geçirdiği dönüşümler için bkz. Michal Biran, Jonathan M. Brack, Francesca Fiaschetti (eds.), *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia: Generals, Merchants, Intellectuals*. University of California Press, Oakland CA, 2020.
- 12 Hans Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, çev. Müjdat Kayayerli, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 73-74.

Görüş

Akademik
Bakış

66

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Kuzey İpek Yolu'nun yüksek döneminde müşterek ve tekil bir ticaret hukuku uygulandığı söylenemez fakat ticaret hukukunu etkileyen yahut mekanizmaları şekillendiren hukuki gelenekler, Çin, Hindistan ve Pers hukuk geleneği ile sınırlıdır. Ticaretin yürütüldüğü coğrafyaya göre bu hukuk geleneklerinden biri baskın gelmektedir. Bu bakımdan Dunhuang'da Soğd varlığından dolayı Pers-Babil hukuk geleneğinden bahsetmek mümkünse de baskın faktör Çin hukuk sistemidir. Dunhuang VI.-VII. yüzyıllarda bağımsız olmasına karşın Çin hanedanlarının politik, kültürel ve hukuki etkisinden azade değildi nitekim VII. yüzyılın sonunda doğrudan Tang Hanedanı hakimiyetine girmiştir. Niya¹³ gibi MS V. yüzyılda çöken Loulan Devleti'nin parçası ve Kuzey Hindistan mahreçli yerleşimcilerin fazlaca olduğu İpek Yolu vahalarında ise Hint hukuk yapısı hâkim görünümündedir.

İpek Yolu'nda ticaret hukukunun genel kaidelerini ortaya çıkaran ahşap veya deri üzerinde yazılmış belgelerin neredeyse tamamı ticaret sözleşmelerinden ibarettir. İç Asya halklarının tamamının ünük, müstakil yazı sistemi mevcut olmamasına karşın bahsedilen hukuki ve edebi geleneği taşıyan bölgelerin yazısıyla bir şablon üzerine hazırlanan sözleşmeler belirli ölçüde müşterek bir yasal norma ve hukuk geleneğine işaretler. Söz konusu belgelerde sabit ifadelerin sıklığı, sözleşme şablonu üzerine taraflarının ticari durumuna göre ek hükümler eklendiğini gösterir. Ancak VII. yüzyılda İpek Yolu'nun taşıyıcı sütunu rolündeki Dunhuang'ın ve Gansu koridorunun Tang hakimiyetine geçişi yasal düzenin tam anlamıyla yeknesak bir hale gelme sürecini de başlatmıştır. Tang Kanunu (Code Tang) ve Çin hukuk geleneği hâkim sistem haline geldi. Bununla birlikte İpek Yolu'ndan diğer hukuki gelenekler tamamen silinmedi. Tang kanunları ve uygulayıcıları, Çin boyunca mukim yabancı toplulukların hukuki geleneklerine hakimdi ve anlaşmazlıkların çözümünde tarafların yasal sistemlerini de dikkate aldılar.

Dunhuang'ın nüfusu VII. yüzyılın ortasında 8000 hane ve 37.700 kişiden mürekkepti.¹⁴ Kozmopolit nitelikteki nüfusun içinde Türk, Çinli ve İpek Yolu ticaretinin yürütücüleri Soğdlar yer almaktaydı. Ticaretin kilit unsuru niteliğindeki Soğdlar, Pers/Sasani coğrafyasının doğu kanadında Maveraünnehir boyunca uzanan Buhara, Semerkand gibi şehirlerin sakinleriydiler ve tıpkı Taklamakan ve Gansu bölgesindeki vaha şehirleri gibi kendi bölgelerinde bağımsız siyasi otoriteyi temsil etmekteydiler. Orta Persçe'nin bir diyalekti olan Soğdça konuşan ve yazı kültürüne sahip olan Soğdların hukuki gelenekleri antik Zer-

13 Tomas Larsen Hoisæter, "Islands in a Sea of Sand: The Role of Tarim Basin Polities in Global Trade during Late Antiquity", *Journal of Global History*, 18/3, 2023, s.413-424.

14 Liu Xu, *Jiu Tang shu* [Tang'ın Eski Tarihi], Chapter 198, Zhonghua shuju [Zhonghua Yayınevi], Beijing 1975, s. 5295.

Gazi

Akademik
Bakış

67

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

düşüçlük metinlerine dayanmaktaydı.¹⁵ Soğd Hukuku'nu detaylı ve teferruatlı analizine imkân tanıyacak kadar hukuki metin mevcut olmamakla birlikte¹⁶ Turfan bölgesinde Soğd ticaret yasalarını aydınlatacak türde sözleşmeler mevcuttur.¹⁷ Turfan'da mukim Soğdlar, Gaochang Uygur Kağanlığının hakimiyet döneminde dahi bazı ticari kayıtlarını Çince tutmuştur. Nitekim VI.-VII. yüzyılda dahi Turfan'da ve Dunhuang'da Çin mahalleleri mevcuttu ve Çince lingua franca kabul edilmekteydi. Turfan sakinlerinden ve tüccarlarından kalan Çince sözleşmeler ve ticari dokümanlar incelendiğinde çoğunluğu arazi alım-satım belgeleri yahut küçük miktar hububat, birkaç top ipek yahut bir miktar gümüş paranın mevzubahis edildiği düşük miktartlı kredi antlaşmalarıdır. Üreticiler genellikle bahar döneminde tohumluk satın almak için borçlanırlar, hasat döneminde kredilerini öderlerdi.¹⁸ Turfan'da zirai üretim sisteminin bir parçası olan bu türden borç antlaşmaları hareketli bir kredi piyasasının ve buna dair hukuki çerçevenin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Köle Satış Belgeleri

Turfan ticari kayıtları arasında ayrıca köle alım satımına dair sözleşmelerin sayısı da dikkate değerdir. Hediye yahut bir ticari meta olarak köleliğe dair sözleşme metinleri, Turfan ve Dunhuang'daki hukuk geleneklerinin etki alanlarını ve uygulama biçimlerini gözler önüne serer. Turfan ve Dunhuang'ın yerel ekonomisi ve geleneğinde köle ticaretinin bütün biçimleri geniş bir yer tutar, karlı ve oldukça canlı bu ticarete dair de geniş bir hukuk arşivi günümüze ulaşmıştır.

Bir köle satış sözleşmesinin yapılaş biçimlerine dair bir temel oluşturmak için, erken örnekler arasında tipik olan Niya 591'i biraz ayrıntılı olarak ele almak gerekmektedir. Belgenin tarihi, Kharosthî takvimiyle ifade edilen "*Ma-jestelerinin 15. yılı*" formülüne dayanarak modern kronolojiye göre MS 591 yılına karşılık gelir. Bu dönemde Niya, Kuşan sonrası Hint kültürel ve idari etkiler altında olup, sözleşmelerde kullanılan dil Prakrit, yazı sistemi ise Kharosthî'dir. Dolayısıyla, Niya 591 belgesi, hem biçimsel, tek nüsha, mühürleme ve "ipi kesme" usulü, hem de hukuki formülasyon açısından Kuşan ve Hint hukuki gele-

- 15 Janos Jany, "Law of Contracts in Late Antique Persia", *Religions*, 15/252, 2024, s. 1-17.
- 16 Mugh Dağı'nda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan arşiv sayesinde Soğd hakimiyet dönemine dair kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Bu arşivde hukuki geleneğe dair üç adet sözleşme tespit edilmiştir. Bunlar, evlilik akdi, sözleşmesi, bir değirmenin kiralınmasına dair kira sözleşmesi ve bir miktar arazinin satışına dair sözleşmedir. Vladimir A. Livshits, *Soğdian epigraphy of Central Asia and Semirech'e*. çev. Tom Stableford, ed. Nicholas Sims-Williams, School of Oriental and African Studies, Londra 2015, s. 17-51; Başak Kuzakçı, Soğd Toplumunda Kadın Kimliği ve Temsilleri (MÖ VI.MS VIII. yüzyıl). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/1, 2023, s. 633-675.
- 17 Yamamoto Tatsuro & Ikeda On, *Tun-Huang and Turfan Documents concerning Social and Economic History*, Toyo Bunko, Tokyo 1987, Helen Wang, *Money on the Silk Road: The Evidence from Eastern Central Asia to c. AD 800*, British Museum Press, Londra 2004.
- 18 Valerie Hansen & Rong Xinjiang, "How the Residents of Turfan Used Textiles as Money, 273-796 CE", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 23/2, 2013, s.292-293.

Görüş

neğinin güçlü bir yansımasıdır; aynı zamanda İpek Yolu'nun batı bölümünde görülen en erken standart köle satış sözleşmelerinden biridir.¹⁹

Bu belge, Kala Rokitsi'nin Prusdhaya adlı bir adamı Lyipeya ve Bosarsa'ya satması durumunda "Kala Rokitsi'nin talebi üzerine" ve "Lyipeya tarafından dikkatlice saklanmak üzere" düzenlenmiştir. İşlemin kendisi oldukça basittir: fiyat her iki tarafça "beş yaşında bir deve ve beş yaşında bir at, ayrıca yirmi beş tay" olarak kabul edilmiş ve tam olarak ödenmiştir. Ancak bu işlemin çerçevesi ve sözleşmenin gerçekte yapılması biraz daha fazla açıklama gerektirmektedir. Sözleşme tarihi "Büyük kral Jetugha Mayiri, majestelerinin 15. yılında, göklerin oğlu, birinci ayın 11. gününde" suretinde kaydedildi, bundan sonra taraflar hakkında bilgi verilerek, "bu hükümdarlık döneminde Lyipeya ve Bosarsa, Rokitsi kalasından Prusdhaya adında bir adamı satın aldı" ibaresi eklendi. Satış bedeli ise, "Kala Rokitsi, bedel olarak beş yaşında bir deve ve beş yaşında bir at ve ayrıca yirmi beş atya aldı. Eşit şartlarda anlaştilar." İbaresıyla belirlendi. Sözleşmenin bundan sonraki kısmı haklar ve cezai müeyyideler üzerineydi; "Bundan böyle Lyipeya o adamın mülkiyetine sahiptir, onu satabilir, rehin verebilir, değiştirebilir, başkalarına hediye edebilir, onunla istediğini yapabilir.", "Kim gelecekte bu konuda bilgi verir veya tartışır, konuyu tekrar gündeme getirmesi kralın sarayında yetkisiz olacaktır. Kim gelecekte bir tartışma çıkarır ve bunun aksini yapmak isterse, hadım edilmiş bir at (para cezası) ve elli vuruş cezası (muyesa) alır". Sözleşme sonunda ise şahudu'l-hal ve kâtip hakkında bilgi vardır. Buna göre; "Bunun tanıkları cozbo'nun kardeşi Tsmaya ve vasu Saluveya'dır. Bu, yazıcı Ramsotsa'nın oğlu Sugamta tarafından, Kala Rokitsi'nin isteği üzerine yazılmıştır."

Belge üzerindeki muamele ise şu ifadelerle anlatıldı; "Prusdhaya adlı bir adamla ilgili bu belge Lyipeya tarafından dikkatlice saklanmalıdır. Bu, Kala Rokitsi'nin mühürüdür."²⁰ Bu yedi bölümün varyantları çoğu köle satış sözleşmesinde bulunmaktadır. Doug Hitch, birkaç farklı dilde yazılmış sözleşmelerin benzer ceza maddelerine sahip olduğunu ilk fark eden kişiydi.²¹ Bu benzerlik, bir köle satın alan kişinin haklarını açıklayan aynı geleneği Hint-Prakrit hukukunu temsil dair diğer köle satış sözleşmeleri maddelere baktığımızda daha da çarpıcı hale gelmektedir.

MS. 620-625 arasında düzenlenen Prakrit, Belge No: 592, Köle Sözleşmesi: "Bundan böyle Ramsotsa, Lyimisoae adlı kadının mülkiyetine sahip olacak, onu dövecek,

19 M. A. Boyer, E. J. Rapson, and E. Senart, *Kharosthi Inscriptions Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan*, C.I., Oxford University Press, Oxford, 1920-1929, s. 45-49; Thomas A. Burrow, *A Translation of the Kharosthi Documents from Chinese Turkestan*, Cambridge University Press, Cambridge, 1940, s. 27-31.

20 Prakrit/Niya, Belge No: 591, Erkek Köle Belgesi, MS. 304 (Mahiri'nin 15. yılı). Prakrit Belgeleri için detaylı bilgi bkz. M. A. Boyer vd., *Kharosthi Inscriptions discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan, I-III*. Oxford, Oxford University Press 1920-1929, s. 224-225; T. A. Burrow, *A Translation of the Kharosthi Documents from Chinese Turkestan*, Cambridge University Press, Londra 1940.

21 Doug A. Hitch, "Penalty Clauses in Tumshuqese, Khotanese and the Shanshan Prakrit", *Studia Iranica*, 17/2, 1988, s. 147-152.

Gazi

Akademik
Bakış

69

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

*bağlayacak, satacak, takas edecek, rehin verecek ve onunla dilediğini yapacaktır*²² ifadesiyle Niya'da kölelik hukukunun tam mülkiyet devri formülünü tanımlamakta ve Kuşan-Hint hukuk geleneğinin İpek Yolu'nda süren tesirlerini göstermektedir.

639 tarihli Turfan Köle Sözleşmesi, Niya 591-592 belgelerinden neredeyse yarım yüzyıl sonra, İpek Yolu boyunca kölelik yasasının kodifikasyonunda tam olarak gelişmiş bir aşamayı temsil etmektedir. Prakrit dilinde yazılmış ve Kharosthī alfabesiyle yazılmış Niya sözleşmeleri, Krarain'a'nın Hint-Kuşan hukuk geleneğine aitken, Turfan metni, o tarihte Tang imparatorluğunun egemenliği altına girmiş olan Gaochang Krallığı'nın (Kocho) yargı yetkisi altında, Soğd dilinde yazılmıştır. Belge Niya'da ortaya konan tam mülkiyet prensibinin farklı hukuk sistemi altındaki devamlılığını göstermektedir: *"Buna göre, rahip Yansya'nın kendisi ve oğulları, torunları, ailesi ve soyundan gelenler, diledikleri zaman ona vurabilir, ona kötü davranabilir, onu bağlayabilir, satabilir, rehin verebilir, hediye olarak verebilir ve sunabilir ve İona / diledikleri her şeyi yapabilirler"*.²³ Kronolojik olarak, Niya 591 (M.S. 591) ve Niya 592 (yaklaşık M.S. 620-625) belgeleri, kölenin devrinin doğrudan mülkiyet formülleriyle, "dövmek, bağlamak, satmak, takas etmek, rehin vermek", ifade edildiği kişisel-patrimonyal bir mülkiyet anlayışını yansıtmaktadır. Buna karşılık, Turfan 639 sözleşmesi, zorlama ve elden çıkarma haklarını sadece alıcıya değil, aynı zamanda onun oğullarına, torunlarına, ailesine ve soyuna da genişleten kolektif bir mülkiyet maddesi içermektedir. Bu yetki genişlemesi, Soğd ticaret hukuku düşüncesinin, Tang hanedanlığının jia (家) yani hane halkı kurumsal mülkiyeti hukuk kavramıyla uyumlu, Çin-Soğd melez hukukuna asimilasyonunu ifade etmektedir. Belgelerdeki ortak ifadeler, İpek Yolu ticaret hukukunun kademeli olarak kurumsal istikrar kazanmasının simgesidir.

Turfan'ın Uygur hakimiyeti dönemine 760-840 arasına ait Uygucu köle satış sözleşmeleri, İpek Yolu hukuki geleneğinin güçlü kurumsal kimliğini ve Uygur-Tang etkileşimini açıkça örnekler: *"...bu karabaş yolında men yrp tognı ... içim inim tugnuşım kadaşım yigenim tagayım kim kayu çam çam kılmazunlar apam birök çam çanm kırsarlar bu karabaş tenginçe iki karabaş yaratı birip yulup alzun/ Bu köle ile ilgili olarak, ben Yrp Tognı şunu beyan ederim: ağabeyim, küçük kardeşim, akrabalarım, kuzenlerim veya dayılarım -kim olurlarsa olsunlar- itiraz etmemelidirler. Herhangi bir itirazda bulunurlarsa, bu köle ile eşit değerde iki köle hazırlayıp teslim etmelidirler"*.²⁴ Bu Uygur hukuki formülü, daha önceki Hint-İran ve Çin sözleşme yapılarının Türk sosyo-hukuki deyimine sofistike bir şekilde uyarlanmasını somutlaştırmaktadır. Satışı itiraz eden herhangi bir akrabanın *"eşit değerde iki köle"* (iki karabaş tengin-

22 M. A. Boyer vd., *Kharosthi Inscriptions discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan, I-III*. Oxford, Oxford University Press 1920-1929, s. 224-225; T. A. Burrow, *A Translation of the Kharosthi Documents from Chinese Turkestan*, Cambridge University Press, Londra 1940, s. 126-127.

23 Yutaka Yoshida, "Translation of the Contract for the Purchase of a Slave Girl Found at Turfan and Dated 639", *T'oung Pao*, 89, 2003, s. 159-161.

24 A. Melek Özyetgin, "Turfan Uygurlarında Ceza Hukukuyla İlgili Uygulamalar", *Belleten*, C.75, S. 273, 2011, s. 349.

çe) ödemesi gerektiği hükmü, Uygur döneminde Turfan'da akrabalık temelli anlaşmazlıkların paraya dönüştürülmesini ve aile rızası mekanizmalarının yassallaştırılmasını göstermektedir.

Prakrit Niya 592 (yaklaşık 620-625 CE) ve Sogdian Turfan 639 gibi daha önceki İpek Yolu sözleşmeleri bağlamında ele alındığında, bu Uygur metni İç Asya'da hukuki yerel dilin son aşamasını göstermektedir. İşlem formülü, itiraz etmek → kölelerle tazmin etmek, fiziksel kontrol maddelerinden, dövme, bağlamak, satmak, cezai karşılıklılık maddelerine geçişi işaret eder ve köleleri kişisel bağımlılar olarak değil, açıkça dönüştürülebilir mülkiyet birimleri olarak ele alan olgunlaşmış bir yerel hukuk sistemini yansıtır. Böylece, VIII.-IX. yüzyıllarda Turfan Uygur krallığı sadece Tang hukukunun etkilerini benimsemekle kalmamış, aynı zamanda Türk gelenek hukukunu yazılı işlem uygulamalarına da kurumsallaştırmıştır. İpek Yolu'nun güçlü hukuki geleneğinin olgunlaşmış bir ifadesidir.

Toharistan'ın (Kuzey Afganistan) Akhun-Batı Türk kontrolü altında olduğu, ancak yasal ve idari metinler için hala Yunanca kökenli Baktriya alfabesini kullandığı M.S. VI. yüzyılın sonlarına ait olan Baktri Köle Satış Sözleşmesi'ndeki "Şimdi, burada tarif edilen çocuk sana, bundan sonra kardeşlerine, oğullarına ve soyundan gelenlere, sonsuza kadar uygun ve iyi bir şekilde ait olsun. Ve senin, onu tutmak, satmak, rehin vermek, hediye etmek, satın almak veya kiralamak, bir suçtan dolayı alıkoymak, hizmet için serbest bırakmak gibi uygun gördüğün her şeyi yapma hakkın vardır"²⁵ ifadesi de dikkate alındığında İpek Yolu'nda farklı dönem ve coğrafyalara ait hukuki metinlerdeki mülkiyet formüllerinin standartlaşması açıkça ortaya çıkmaktadır. Kronolojik olarak, Baktriya sözleşmesi, Kuşan sonrası dünyadan günümüze ulaşan en eski, tam olarak ifade edilmiş özel köle sözleşmesidir; sözleşmedeki elden çıkarma terimleri, tutmak, satmak, rehin vermek, hediye etmek, Niya ifadesini öncüler, ancak Helenistik hukuk sözdizimini korur. Niya 591-592 döneminde, Hint-Kuşan hukuk dili, Yunan teknik terimlerini Prakitize formüllerle değiştirmiş ve kontrolün fiziksel transferini, dövme, bağlamak, satmak, vurgulamıştır. Buna karşılık, Turfan 639 belgesi, sahibinin ayrıcalıklarını torunlarına da genişleterek Çinleşmiş hane mülkiyeti (jia 家) kavramını ve Soğdya'nın kurumsal aile hakları anlayışını işaret etmektedir.

Birlikte ele alındığında, bu sözleşmeler, Helen-İran Baktriya'sından Hintlileştirilmiş Kroraina'ya ve Çin-Soğd Turfan'a kadar uzun bir dönem ve büyük coğrafya içinde bir sürekliliği tanımlamaktadır. Bu süreklilikte, mülkiyet ve elden çıkarma formülleri gelişmekte, ancak karşılıklı olarak anlaşılabilir kalmaktadır. Her aşama, imparatorluk hukuku ile ticari pragmatizm arasındaki yerel bir sentezi yansıtmakta ve İpek Yolu'nun ticaret kadar hukuki gelenek alışverişi güzergahı olduğunu da göstermektedir.

25 Nicholas Sims-Williams, *Bactrian Documents from Northern Afghanistan I: Legal and Economic Documents*, Oxford University Press, London 2000, s. 84-85.

Gazi

Akademik
Bakış

71

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Binlerce mil uzakta ve farklı dillerde yazılmış bu sözleşmelerin, satılan bir kölenin izin verilen muameleleri hakkında neredeyse aynı ifadeleri paylaşması tesadüfün ötesinde görünmektedir. Bu ortak uygulamayı vurgulayan ortak bir köken olmalı ve sözleşme dilindeki bu benzerliğin Kuşan imparatorluğunun bir mirası olduğu konusunda Hitch'in görüşlerini desteklemektedir.²⁶ Prakrit/Niya Belge 591'in ceza şartında ortaya çıkan sözleşmelerin bir diğer özelliği de yerel Niya hükümetinin dahil olmasıdır. Sözleşmeyi ihlal etmenin cezası, sopalarla fiziksel ceza uygulayan hükümet tarafından yerine getirilirdi. Sözleşmenin tamamı ayrıca hükümet yetkililerinin tanıklığıyla yapıldı. Resmi kapasitelerinde hizmet edip etmedikleri bilinmemektedir. Bu tür birçok sözleşmenin sonunda, bir yetkilinin sözleşmeyi doğrulamak için gerçekleştirdiği son eylemi tanımlamak için tuhaf bir ifade olan "ipi kes" (*sutra cind*) kullanılırdı. Büyük olasılıkla bu, tahta tabletleri birbirine bağlayan ipin kesilmesini ifade etmektedir. İp kesildikten sonra, ipin düğümü bir kil parçasıyla sabitlenir ve bunun üzerine bir mühür uygulanırdı. Son olarak, sözleşmenin bir özeti tablete yazılırken, ayrıntılı içerik mühürlenirdi. Bu şekilde, Niya hükümeti yalnızca sözleşmenin yapılması ve doğrulanmasıyla ilgilenmekle kalmaz; aynı zamanda daha sonra ortaya çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlıktan da sorumlu olurdu. Sözleşme, içeriğinin değiştirilmeyeceğinden emin olmak için mühürlenirdi. Bu, Kuşan etkisi altındaki sözleşmelerin ortak bir özelliğidir. Sözleşmenin gizliliği, sözleşmenin yalnızca bir kopyasının yapılmış olması gerçeğiyle yakından bağlantılıdır. Sözleşme yapıldıktan sonra, izinleri olmadan yeniden açılmayan yetkililer tarafından mühürlenirdi. Köleyi satın alan kişi daha sonra bu kopyayı, kısmen yeni satın alınan bu kölenin statüsüne dair bir sertifika olarak geri alırdı. Bir anlaşmazlık durumunda, sözleşme hükümete geri götürülürdü ve içeriğini kontrol etmek için yeniden açılırdı.

Bu süreç hem Baktriya hem de Hotan sözleşmelerinde görülebilir, ancak farklı şekillerde. Baktriya sözleşmeleri genellikle iki kopyadan oluşurdu. Ancak bu iki kopya ayrılmamıştır. Bunun yerine, bir kopya mühürlenmiş (mühürlü kopya) ve diğeri açık (açık kopya) olacak şekilde birlikte tutulmuştur. Şüpheli durumda, açık kopya bilgi için kontrol edilebilirdi. Diğer taraftan, taraflar açık kopyada yazılanlar konusunda anlaşamazlarsa ve kurcalamadan şüphelenirlerse, diğer resmi olarak mühürlenmiş kopya, açık kopyanın gerçekliğini belirlemek için hükümet yetkilisinin huzurunda açılabilirdi. Bu şekilde, açık kopya, Prakrit davasında tahta tabletlerin üzerine yazılan sözleşmenin özetine benzer şekilde işlev görmüştür. Her ikisi de mühürlenmiş sözleşmenin içeriğini kaydetmeye hizmet etmiştir.

Hotan sözleşmeleri, Niya Prakrit sözleşmelerine çok daha benzer bir şekilde yapılmıştır, yalnızca tahta tabletin şekli farklıdır. Prakrit sözleşmelerinde olduğu gibi, hükümet sözleşmenin hazırlanmasında önemli bir rol oynamış-

26 Doug A. Hitch, "Kushan Tarim Domination", *Central Asiatic Journal*, 32/3-4, 1988, s. 170-192.

tır. *Or. 9268b Belgesi* bir erkek kölenin satın alınmasıyla ilgili bir sözleşmedir²⁷. Tabletten en üstünde, iki kısa satır sözleşmenin yetkilisi Suda- (isim eksik) tarafından imzalandığını ve “*belgenin ... (pāda [tīye] pracaina cu) nedeniyle (yapıldığı)*” belirtir. Bu kısım açığa çıktığı için yazı artık okunamamaktadır. Ancak mühürlenmiş kısım, çok daha açık bir şekilde, 500 mürās ve 3 cās beyaz ipek (değerinde) 200 mürās karşılığında genç bir erkek kölenin satışını (veya evlat edinilmesini) içeren sözleşmenin içeriğini ortaya koymaktadır. Sözleşmenin sonunda, “*Kim bu hazırlanmış sözleşmeyi olandan değiştirirse, mahkemeye 200 mürās ödeyecek ve 50 sopa darbesi alacaktır*” denilmektedir. Tarım Vahası ve Turfan'daki Tang Hanedanlığı dönemine, VIII. yüzyılın sonlarına dayanan Hotan vakası, yukarıda tartışılan yeni sahibinin hakkı hakkındaki tipik çizgi ortadan kaldırılmış olsa bile, hala Kuşan geleneğini takip ediyordu.

Bu iki farklı sözleşme yapma geleneğinin uyumu, ünlü 639 tarihli Soğd köle satış sözleşmesiyle zaten başlamıştı.

“*Rahip Yansyan, Upaç adlı kadın köleyi böylece borcu ve malı olmayan kurtarlamaz bir [köle] olarak satın alacaktır. Oğullarının, torunlarının, ailesinin ve soyundan gelenlerin [de] zulmedilemez ve kınanamaz kalıcı bir malı olacaktır. Buna göre, rahip Yansyan, oğulları, torunları, ailesi ve soyundan gelenler istedikleri zaman ona vurabilir, ona kötü davranabilir, onu bağlayabilir, satabilir, rehin verebilir, hediye edebilir ve [ona] diledikleri her şeyi yapabilirler. [Ona] tıpkı babalarından veya büyükbabalarından miras kalan bir kadın köle veya evlerinde doğan, kendi taraflarında doğan (?), veya evde doğan bir kadın köle veya parayla satın alınan kalıcı bir mülk gibi davranma hakkına sahiptir.*”²⁸

Bu sözleşme açıkça bir pazarda gerçekleştirilen bir işlemidir ve dolayısıyla bir piyasa ekonomisinin parçasıdır. Yeni sahibinin haklarını açıklayan madde, kendisinin ve soyundan gelenlerin “*ona vurabileceğini, ona kötü davranabileceğini, onu bağlayabileceğini, onu satabileceğini, rehin verebileceğini, onu hediye edebileceğini ve [ona] diledikleri her şeyi yapabileceğini*” belirtir. Cümlelerin genel bir iddia olan son kısmını hariç tutarsak, bu haklar listesi iki kategoriye ayrılabilir. İlki -ilk üç eylem- kölenin olası fiziksel muamelesi hakkında bir ifadedir. İkinci kategori, kadın kölenin daha fazla yönetimiyle ilgili üç ek hak içerir. Bu nedenle, onu satın alarak, alıcı Yansyan ona yalnızca fiziksel olarak sahip olmakla kalmadı, aynı zamanda onu yeniden piyasaya dahil etme hakkına da sahip oldu. Sözleşmeye göre, yeniden piyasaya dahil etmenin üç yolu satış “onu satmak”, ödünç verme “onu rehin vermek” ve “onu hediye olarak” vermektir. Bu nedenle, bu sözleşmedeki satıcı ve alıcı için, bu üç yol da insanların ve malların değişim aracıydı.

27 Prods Oktor Skjærvø, *Khotanese Manuscripts from Chinese Turkestan in the British Library*, The British Library Press, London 2002, s. 68-69.

28 Yutaka Yoshida, “Translation of the Contract for the Purchase of a Slave Girl Found at Turfan and Dated 639”, *T'oung Pao*, 89, 2003, s. 159-161.

Turfan'ın doğrudan Tang hakimiyetinde olmadığı Gaochang Krallığı idaresi altında yapılan bu sözleşme Tarım havzasındaki köle hukuku geleneğini temsil etmektedir. Étienne de la Vaissière'ye göre, "[b]u metnin karakteristik özellikleri onu İran geleneği -Ahameniş şansölyesinin miras aldığı Babil hukukuna dayanan- ile Çin hukuku arasında bir yere yerleştiriyordu. Sözleşmenin genel organizasyonu ve basmakalıp formüller eski mirasa aitti."²⁹ Ancak metin aynı zamanda özellikle Upaç'ın rızasından bahseden bazı hükümleri de içeriyordu. Metnin iki geleneği sentezlediği yönündeki gözlemine katılmak ile "İran geleneği" yerine "Kuşan geleneği"nin tarihsel olarak daha anlamlı bir terim olacağını düşünüyorum. Bu sözleşme, "basmakalıp formülleri" sıkı sıkıya takip etmek yerine yeni unsurlara sahiptir. Ceza maddesinde şu ifadeyi buluyoruz:

"Bu kadın köle sözleşmesini kim getirir ve elinde tutarsa, bu kadın köleyi [adı] Upaç olarak alabilir ve bu koşulla, [yani] bu kadın köle sözleşmesinde yazılı koşulla, kadın kölesi olarak elinde tutabilir." Bu nedenle, sözleşmeyi imzalayan bir Gaochang baş kâtabi olmasına rağmen, tamamen hükümet denetimi altında yapılmamıştır. Bunun yerine, sözleşmenin kendisi bir makbuz işlevi görmüştür ve sözleşmeyi elinde tutmak, bu köleye sahip olma hakkını elinde tutmak anlamına gelir. Bu alım-satım sözleşmesindeki ifadeler ve hukuki yapı Loulan'da yahut Sasani köle satış sözleşmelerinde de kullanılmıştır. Sabit kalıplar ve birebir hukuki ifadeler farklı hukuk gelenekleri arasında bu tür yasal belge tazmin usullerinin geçişkenliğini, farklı dil konuşan kesimler arasındaki ticaretten doğan belgelerde hukuki geleneklerin de değiş tokuş edildiğini yansıtmaktadır.³⁰ Esasında, V. yüzyıl kadar erken bir tarihte Çin ticaret hukukunda ve sözleşme metinlerinde farklı hukuki geleneklerin resepsiyonunun başladığının işaretleri vardır. Bunun ilk örneklerinden biri Zhai Shaoyuan'ın Shi Anu adlı bir kişiden bir kadın köle satın aldığını gösteren sözleşme metninde açıktır.³¹

Zhang Chuanxi'nin belirttiği gibi, Çin sözleşme uygulamasında bir sözleşmenin çift kopyası yerine tek bir kopyasının kullanılmasının en eski örneğidir.³² Bu, metnin son satırından açıkça anlaşılmaktadır: "Bu quan belgesinin yal-

29 Étienne de la Vaissière, *Soğdian Traders: A history*, Brill, Leiden 2018, s. 170.

30 Yutaka Yoshida, "Translation of the Contract for the Purchase of a Slave Girl Found at Turfan and Dated 639", *T'oung Pao*, 89, 2003, s. 159-161; Jamsheed K. Choksy, "Loan and sales contracts in ancient and early medieval Iran", *Indo-Iranian Journal*, 31/3, 1988, s. 192.

31 İpek yaygın bir şekilde para fonksiyonuyla kullanılmıştır. 509 yılında Shaoyuan, satın aldığı bir kadın köle için Kuça broker ipeği ile ödeme yapmıştır, 75TKM99:6 (a), Tatsuro Yamamoto ve Ikeda On, *Tun-huang and Turfan documents Concerning Social and Economic History*, C. I., s. 92-93. Shaoyuan, bundan başka bir Budist rahibe sundus ipek parçası [broker ipek] ödünç vermiş, rahibin geri ödemeyeceği kumaşın ölçüleri spesifik olarak belirtilmiş, geciktirmesi durumunda broker ipekle faiz ödeyecekleri kararlaştırılmıştır. Faiz ödemesi için ipek talebi ipek kumaşların para işlevinin hukuki kanıtıdır, 75TKM99:6 (b), Tatsuro Yamamoto ve Ikeda On, *Tun-huang and Turfan documents Concerning Social and Economic History*, C. I., s. 94-95;

32 Zhang Chuanxi, *Zhongguo lidai qiyue huibian kaoshi* [Tarihi Çin Sözleşmeleri Derlemesi], Beijing daxue chuban she, Beijing 1995, s. 92-93.

nızca bir kopyası vardır ve (Zhai) Shaoyuan'dadır (alıcı).” Daha da önemlisi, bu satır, tüm metin yazıldıktan sonra sözleşmenin sonuna eklenmiş ve ana içerikten kopuk görünmektedir. IX. ve X. yüzyıllarda, özellikle köleler ve sığırlar gibi daha pahalı mallarla ilgili sözleşmeler olmak üzere Çin sözleşmeleri tek sözleşme sistemini benimsedi. Yine de bu sistem hala tam olarak hükümet kontrolü altında değildi. Valerie Hansen'in gösterdiği gibi, Çin'in Song hanedanı döneminde, hükümet ilk kez özel sözleşmeleri yakından takip etmeye başladı ve bunları vergilendirdi.³³

Bu geleneğin dışında bölgede hâkim farklı hukuk geleneklerinin köleliğe dair bakış açısı ve yasal uygulamaları neredeyse zıt bir biçimde ayrışmaktadır. Buna göre Budist hukuk anlayışında Budistlerin köle edinmeleri, köle ticaretine herhangi bir surette dahil olmaları, hediye olarak manastırların köle kabul etmesi yasaktır.³⁴ Yasal normların, dini kaynaklı olsa da gelenekler karşısında esnetilmesi her koşulda mümkündür, Budist hukuk metinlerinin katı tavrına karşın Dunhuang ve Turfan'da köle sahibi Budist rahiplerin çeşitli şikayet dilekçeleri ve davaları yerel geleneğin bazı durumlarda normatif hukuka üstün geldiğini ve İpek Yolu ekonomisinde farklı yasal pratiklerin birbirinin içine geçtiğini anlatır. Buna göre 425'te Turfan'daki Budist bir rahip, kaçan kölesinin başına ödül koyarak geri getirilmesini için çağrıda bulunmuştur.³⁵ Hukuki bir anlaşmazlıkta Budist rahipler dinsel hukuka değil seküler-laik yasal normlara dayanmıştır.

Turfan coğrafyasında Tang çağına kadar hâkim durumdaki Soğd hukuk sisteminde Sasani hukuki geleneğinin ne ölçüde güçlü olduğu tam anlamıyla açık olmamakla birlikte kıymetli evrak hukukunda Sasani geleneklerinin Soğdlar tarafından İpek Yolu boyunca taşındığı söylenebilir. Pers-Sasani coğrafyasında miras, evlilik, köle alım satımı gibi çeşitli tipte sözleşme ve antlaşma usulleri hakkında bilgi veren “Bin Yargı”³⁶ başlıklı kanun derlemesinde yazılı ve sözlü antlaşmalar, sözleşmeler birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre sözleşmeler yazıldıktan sonra taraflara şahitlerin huzurunda okunur, taraflar tarafından imzalandıktan yahut mühürlendikten sonra Kayıt Ofisi'nde anlaşmazlık durumunda başvurulmak üzere tutulurdu.³⁷ Turfan, Dunhuang'da bulunan

33 Valerie Hansen, “The Impact of the Silk Road Trade on a Local Community: The Turfan Oasis, 500-800”, *Les Sogdiens en Chine*, École Française d'Extrême-Orient, ed. Eric Trombert ve Étienne de La Vaissière, Paris 2005, s. 283-310.

34 Gregory Schopen, “The Monastic Ownership of Servants or Slaves: Local and Legal Factors in the Redactional History of Two Vinayas”, *Journal of the International Association of Buddhist Studies* 17/2, 1994, s. 154-156.

35 Tang Zhangru (ed.), *Tulufan chutu wenshu* [Turfan Elyazmaları], C. I, Wenwu chubanshe [Wenwu Yayınevi], Beijing, 1996 s.76.

36 Anahit Perikhanian, *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, Mazda Publishers in association with Bibliotheca Persica, New York 1997.

37 Anahit Perikhanian, *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, Mazda Publishers in association with Bibliotheca Persica, New York 1997, s.193.

Soğd sözleşmeleri ve antlaşmalarının üzerindeki kısa açıklama notları muhtemelen dosyalama için kullanılan fihrist bilgileri idi ve Sasani hukuk sisteminde olduğu üzere bu sözleşmeler resmi devlet dairelerinde kıymetli evrak statüsünde tutulmaktaydı.

Turfan'daki Soğdlar üzerinden gelen Sasani hukuk geleneği 640'tan itibaren doğrudan Tang kanunları ile karşı karşıya gelmiştir. Tang hanedanı VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğrudan yahut dolaylı kontrol altında tuttuğu İpek Yolu vahalarının tamamında yeknesak bir kanun modelini uygulamaya başlamıştır. Ancak Tang kanunlarında, Tang himayesinde yaşayan yabancıların dahil olduğu davalarda onların gelenek ve yasaları da nazar-ı itibara alınmıştır. Bu bakımdan Tang Kanunu, uluslararası bir yasa metni değil, Tang hakimiyetinde yaşayan Çinli olmayanların dava ve ticaretlerinin yürütülme biçimi ve anlaşmazlıklarının çözümü için özel hükümler barındıran emperyal bir kanun düzenlemesidir.³⁸

Tang Kanunu'nun İpek Yolu şehirlerine bilhassa Turfan bölgesine getirdiği temel yeniliklerden biri kanuna göre üç senede bir yenilenmesi gereken nüfus ve emlak tahrirleridir. Buna göre hanede meskûn kimselerin hepsi sayılacak, hane reisi belirtilecek ve kayıtlar önceki sayımlarla karşılaştırılarak kontrol edilecekti. Turfan'da ve Dunhuang'da ortaya çıkarılan bu sayımlara dair bazı kayıtları ihtiva eden dokümanlar, kanunun ilgili maddelerinin titizlikle yürütüldüğünü ve sayımların kanunda öngörüldüğü surette yapıldığını ortaya koymaktadır.³⁹ Tang kanunlarının İpek Yolu ticaretiyle ilgili hükümleri, gümrük, vergilendirme, usulsüz ve kaçak ticaret ve sözleşme hukuku üzerine yoğunlaşmaktadır. Tang Kanunu'nun 82-88. maddeleri alt bendeleriyle gümrük işleyişini ve emtianın gümrükten geçiş usullerini belirlemektedir. Buna göre "Gümrüklerden (*kuan*) her türlü yasadışı geçiş" bir yıl hapisle cezalandırılmıştır.⁴⁰ Gümrükler Tangların kontrol ettiği İpek Yolu vahalarında karada yahut denizde kurulmuştur. Her iki tür gümrükte de geçiş için tüccar ve yolcuların resmi evraka sahip olması zorunlu tutulmuştur. Resmi görevliler haricindeki herkesin

38 Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume I, General Principles*, Princeton University Press, Princeton 1979; Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979; Tang Kanunu Madde 48: "Yabancıların Birbirlerine Karşı İşlediği Suçlar", Bend 1: Birbirine karşı suç işleyen aynı milletten yabancıların dahil olduğu bütün davalarda, onların geleneklerine göre hüküm verilecektir. Bend 2: Birbirine karşı suç işleyen farklı milletten yabancıların dahil olduğu bütün davalarda Çin kanunlarına göre hüküm verilecektir; Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s.252.

39 Ikeda On, "T'ang Household Registers and Related Documents, ed. Arthur F. Wright & Denis Twitchett, *Perspectives on the Tang*, Yale University Press, New Haven and London 1973, s. 121-150.

40 Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 46; Madde 82: "Gümrük çevresinden dolaşılır ise ceza bir derece arttırılır".

kuo-so denilen pasaportları hamil olması şarttı. Gümrükten yasadışı geçiş bu evrak ibraz edilmeden yapılan geçişleri tanımlar, gümrük çevresinden dolaşma ise gümrük kapısı haricinde yapılan bütün geçişleri ifade eder ve bunun cezası bir yıl daha fazladır.⁴¹ Ayrıca ihracı memnu emtianın “*gümrüklerden illegal geçişine dair tüm vakalarda emtia usulsüz elde edildiği için*” emtianın değeri nispetinde ceza tanımlanmıştır.⁴² İhracı ve ticareti memnu meta listesinin başında ise askeri malzemeler, savaş aletleri yer almaktadır. Sınır gümrükleri çevresinden kaçak emtia geçişine dair tüm vakalar için iki yıl hapis öngörülmüştür. Tang Kanunu, gümrük işleyişi ve ticaret için genel nitelikli çerçeve hükümleri belirlemiş, ticaret ve gümrük işleyişine dair spesifik, detaylı kurallar “*Gümrükler ve Pazar Yerleri Tüzüğü*”nde belirlenmiştir. Buna göre her türlü ipek çeşitlerinin ve kenevir, yak kuyruğu, mücevherat ve gümüşün batı ve kuzeydeki gümrük kapılarından geçirilmesi memnudur. Bu tür emtia sınır bölgelerine vardığında gümrükten geçirilmeden önce takas edilmelidir.⁴³

Yabancıların yasadışı ticaretinde, “*bir top değerinde emtia alan ya da satanlar iki buçuk yıl hapisle cezalandırılır, kaçak emtianın değeri üç top ipek bahasınca yükseldikçe cezaya bir derece daha eklenir ve kaçak ticaretin değeri on beş top ipek miktarına ulaştığı takdirde bu ticarete karışanlara ömür boyu sürgün cezası verilir*” hükmüyle 88. maddenin alt fıkrasında yabancıların gümrük usulsüzlüklerine dair hükümler getirilmiştir. Kanun Çinli ve Çinli olmayanlar arasındaki ayrımı ortaya koymuştur.⁴⁴ Gümrük bariyerini yasa dışı aşan ve Çinliler ile ticaret yapan kişiye aynı suçu işleyen Çinliyle eşit ceza tanımlanmıştır. Tang kanunları yasadışı ticareti, pazarda veya farklı bir yerdeki alım-satım işlemi olarak tanımlar ve yasadışı ticaret, hırsızlıkla eş görüldüğünden dolayı bu ticarete konu olan emtianın değeri hırsızlık suçunda olduğu üzere hesaplanır ve cezalandırma da aynı soygun suçuyla benzer usulde yapılırdı. Yabancıların ve Çinlilerin yasa dışı, kaçak ticaretinde

41 Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 47.

42 Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 53; Gümrükten yasa dışı geçirilen ve ihracı memnu olan emtianın değeri üzerinden ceza verilir. On top ipek değerinde ok, yay, at yahut mızrak gibi savaş aletini usulsüz gümrükten geçiren kişiye bir sene hapis cezası verilir. Emtianın değeri on top ipek bahasınca arttıkça cezaya bir yıl ilave edilir ve azami üç yıl hapis cezası uygulanırdı. Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 53.

43 Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 53-54.

44 Wallace Johnson, *The Tang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 54. Sınır gümrüğü ve gümrük bariyerleri Çinlileri Bozkır dünyasından ayıran hayali bir çizgi olarak kurgulanmıştır. 87-88. Maddede belirtilen hükümlere göre atları sınır gümrük bariyerlerinden geçirmek, erkekleri geçirmekten iki derece daha az cezalandırılırdı, böylece ceza bir yıl hapisle sınırlandırılmıştır. Ancak Sınır gümrük bariyerlerini yasadışı ve kasıtlı olarak aşmanın ve çevresinden geçmenin cezası dahil gümrükler de dahil olmak üzere daha ağır tutulmuştur.

uygulanan azami ceza ise bin beş yüz kilometre uzak bir coğrafyaya ömür boyu sürgün edilmektir.⁴⁵

İpek Yolu ticaretini kurumsal yapı ve hukuki güvence sayesinde canlandırmayı hedefleyen Tang Hanedanı, idarecilerin ticarete dahil olma koşullarını ve şartlarını belirlemiştir. Yetki sahası içindeki emtiaya yasadışı el koyan memurlar, bu eşya ve emtiayı “*yolsuzlukla elde ettiği*” gerekçesiyle cezalandırılacaktır.⁴⁶ Şehir idarecisi yahut memurun zorla aldığı emtia ticaret konu olduğunda ise gasp edilen emtiadan elde edilen kar hesaplanır ve bu nispette ceza öngörülürdü. Nitekim idarecilerin yetki alanı içindeki piyasa üzerinde baskı yaratması da engellenmiştir. İdareci zorla elde ettiği emtiayı yüksek karla satmak için tüccarları zorlar veya belirli bir fiyat dayatırsa elli sopa ceza alırdı.⁴⁷ Tang Kanunları ticareti ve piyasayı ayrıca sözleşme düzeni ile kontrol etmiştir. Sözleşme Hukuku, antik dönemlerden beri ticaretin ve sosyal hayatın ayrılmaz parçasıdır. Tang Kanunu, sözleşmeleri değerli evrak alanında değerlendirerek “*resmi veya özel bir sözleşmeyi tahrif etmek, eklemeler veya çıkarmalar yapmak, hile yoluyla emtia elde etmek*” suçlarını hırsızlık suçuyla aynı nitelikte tanımlamıştır.⁴⁸

Ortaklık ve Ticaret Sözleşmeleri

Çinli ve Çinli olmayan tüccarların müdahil olduğu davalardaki uygulama ise normatif hukukun vakalar karşısındaki esneme alanını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu bakımdan Turfan’da 670 yılında Soğd tüccar ve Çinli ortağı arasındaki dava İpek Yolu’nda ticari usul ve hukuki yapının VII. yüzyıldaki işlevselliği bakımından önemli veriler sunmaktadır. Soğd tüccar’ın kardeşi Cao Rokşan, Çinli tüccar Li Shaojin’in ağabeyinden 270 top ipek ödünç aldığını ancak borcunu ödemeyi reddettiğini iddia ederek dava açtı. Borcun ipek suretinde alınması doğrudan Tang metal para sisteminin karmaşıklığından ve piyasadaki para arzının darlığından ileri gelmekteydi. VII. yüzyıl itibarıyla bir deve kırk top ipek karşılığı satın alınmaktaydı. Li Shaojin aldığı borçla yedi deve satın alabilirdi. Muhtemelen Çinli tüccar borcu emtiasını taşıyacak hayvanlar yahut bir yük emtia satın almak için kullandı. Davaya konu olan miktar İpek Yolu ekonomisi hatta Dunhuang piyasası için oldukça cüzi kalmaktaydı.

45 Wallace Johnson, *The T'ang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 55.

46 Madde 142: İdarecilerin ve memurların yetki alanlarında mal ve eşya ödünç almaları durumunda, usulsüzlük yoluyla elde edilen yasadışı mallar için cezalandırılırlar. Eğer ödünç alınan mal ve eşya 100 gün içinde iade edilmezse ceza verilir. Eğer bu malların ödünç alınması esnasında güç ve zor kullanılmışsa her bir vaka için ceza iki kat artar; Wallace Johnson, *The T'ang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 113.

47 Wallace Johnson, *The T'ang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s.113-114.

48 Wallace Johnson, *The T'ang Code, Volume II, Specific Articles*, Princeton University Press, Princeton 1979, s. 440.

745'te Tang hükümetini Dunhuang'daki idarecilerin maaşları için tahsis ettiği miktar 15.000 top ipek civarındaydı. Rokşan isminin sonundaki ekten de anlaşılacağı üzere Semerkand kökenliydi, davayı ağabeyinin vefatının ardından açtı. Ayrıca davanın taraflarının hiçbiri Turfan'da mukim değildi, Chang'an da yerleşik olmalarına karşın Rokşan, kardeşinin vefat ettiği Anxi Protektorası'nın merkezi Turfan'da dava açmayı uygun görmüştür. Muhtemelen kendi coğrafyasına yakın olan burada açtığı davada Tang kanunları yanı sıra Pers-Sasani hukuk geleneğinin de nazar-ı itibara alınması beklentisindeydi. Rokşan'ın ifadesine göre ağabeyi ve Li, Yili Nehri havzasında Gongyuechen'te (Almalık/Almalığ) ortak bir şirket kurdular ve Li bu ortaklık esnasında 275 top ipek ödünç aldı. Ortaklar buradan Kuça'da buluşmak üzere ayrıldılar, Soğd tüccar iki deve, dört büyükbaş hayvan ve bir eşekten oluşan giysi, yay, ok, eyer ve 200 top ipek değerinde çeşitli emtia taşıyan küçük ve tipik bir İpek Yolu kervanını yönetiyordu. Ancak Soğd yolda yakalandığı eşkıyaların elinde öldüğünden dolayı buluşma noktasına ulaşamadı. Bu durumda Çinli tüccarın borcunu ödememesinin nedeni açıktır. Ancak tüccar mahkeme esnasında Soğd tüccardan aldığı borcu reddetmenin yanı sıra ortak olmadıklarını, tek başına seyahat ettiğini beyan etmiştir.

İki Soğd tüccarı, Cao Guoyi ve Cao Bisuo, Li'nin beyanlarını reddederek onun ipek ödünç aldığına ve Soğd vatandaşlarıyla ortak olduğuna yemin ettiler. Mahkeme sözleşmenin orijinal nüshasına Soğd öldüğü için sahip değildi, ayrıca Li de bu konuda bilgisi olmadığını tekrarlıyordu. Fakat Tang yasaları sözlü ifadeyi de yazılı sözleşme hükmünde ve aynı geçerlilikte değerlendirdiği için nihayetinde Rokşan'ın lehine karar verilerek Li'nin faiziyle 275 top ipeği geri ödemesi hükmü verildi.⁴⁹ 670 yılında modern yahut uluslararası hukuk niteliğinde herhangi bir metnin varlığından çok önce sonuç ne olursa olsun, Tang Hanedanlığı mahkemeleri bir Soğd'un bir Çinli tebaaya karşı açtığı davayı dinlemiş ve bir Çinli tüccar aleyhine Soğdlar lehine karar vermiştir. Soğd ve Çinli tüccarlar arasındaki 275 top ipek konusundaki anlaşmazlık, İpek Yolu ticaretini kolaylaştıran, yürüten koşullar ve mekanizmalar hakkında çok şey ortaya koymaktadır.

Tang Kanunu'ndaki yabancı yasalarla ilgili hükümler, Çin makamlarının komşu ülkelerin hukuk sistemlerine olan saygısını belgelemektedir. Bu durumda hâkim, yazılı bir sözleşmenin bulunmadığı bir davayı kabul etti. İlgili dört taraftan üçünün Çinli olmaması, Tang mahkemelerinin yabancıları içeren anlaşmazlıkları da kolaylıkla kabul ettiğini göstermektedir. Turfan hakiminin ölen kardeşi adına Rokşan'ın davasını kabul etmesi, Tang hukuk sisteminin sözleşmelerin, hatta özel sözlü anlaşmaların bile uygulanabilirliğini ne ölçüde

49 Valerie Hansen, "Silk Road Cities and Their Co-existing Legal Traditions", *Research Handbook on International Law and Cities*, ed. Helmut P. Aust&Janne E. Nijman, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham 2021, s.26-27.

Gazi

Akademik
Bakış

79

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

desteklediğini göstermektedir. Taklamakan Çölü'nün kuzeyinde ve güneyinde ki vaha şehirlerinin sakinleri, yerli halkların yanı sıra Hint, İran ve Çin olmak üzere çok sayıda yasal geleneğe sahip bir dünyada yaşıyordu. Hindistan ve İran'dan bölgeye gelen tüccarlar, beraberlerinde hukuk bilgisi getirdiler; söz konusu durum, geldikten sonra düzenledikleri sözleşmelerde açık biçimde görülmektedir. Yakınlık nedeniyle, Çin geleneği bölge üzerinde en büyük etkiye sahipti. Çin hukukunun etkisi, Tang Hanedanlığının İpek Yolu'ndaki birçok şehri fethetmesinden ve yasalarını doğrudan bölge genelinde uygulamaya koymasından sonra daha da belirginleşti. Ancak Tang Kanunu, Çinli hakimleri, Çinli olmayan davacıları ilgilendiren uyuşmazlıklara karar verirken yabancı kanunlara da başvurmaya teşvik ediyordu.

İpek Yolu'nda ticaretin ve alışverişin sürekliliği ancak farklı geleneklerin dikkate alınmasıyla mümkündür. Bütün bu yasal gelenekler, sistemler, İpek Yolu vaha şehirlerinin idarecilerinin kendi alanları için bir hukuk düzeni tasarlarlarken yararlanabilecekleri ortak bir çerçeveye ortaya çıkarmıştır. İpek Yolu'nda çok kaynaktan beslenen ve çok yönlü hukuk gelenekleri ticaret, iş, edebiyat ve dini hayatta karakterize edilmiştir. Dunhuang İpek Yolu ekonomisinde müşterek hukuk içinde emtia ticaret-takas dışında farklı bir toplumsal bağlamda hediyeleşme adı altında da ekonomiye ve yerel pazara dahil olmuştur. Takas edilen emtianın hediyelerden sistematik yollarla farklı olduğu açıktır. Belirli mal türleri öncelikle emtia olarak yerel pazarda takas edilirken, diğerleri hediye olarak takas edilirdi.⁵⁰ İpek Yolu ekonomisi içindeki Dunhuang modeli, günlük ihtiyaçların yerel pazarda takasla karşılandığı geçim alanından, pazarda tedavül edilmeyen yüksek prestijli mallardan oluşan hediye ve lüks tüketim alanından, nihayetinde ise kadınlar ve çocuklar gibi köle kaynaklarının alım-satımından oluşuyordu.⁵¹

50 İpek Yolu ekonomisine benzer bir bakış açısı için bkz. Valerie Hansen, "The Impact of the Silk Road Trade on a Local Community: The Turfan Oasis, 500-800", *Les Sogdiens en Chine*, ed. Eric Trombert ve Étienne de La Vaissière École Française d'Extrême-Orient, Paris 2005, s. 283-310.

51 Dunhuang'da köleler hem meta hem de hediye olarak takas edilirdi. Hediye olarak köle gönderildiğinde bölgeler arası ticaretin ce hediye diplomasininin bir parçası olurlardı; Xin Wen, *The King's Road: Diplomacy and the Remaking of the Silk Road*. Princeton University Press, Princeton 2023. s.168. "Hediye" Dunhuang, Turfan ve İpek Yolu ekonomisinde diplomasininin ve ticari hareketliliğinin devamını sağlayan işlevsel mekanizmalardan kurumsal yapılardan biridir. Gezginlerin yollarında taşınması gereken hediye grupları diplomatik bakımdan yüksek dereceli heyetlerin sunması gereken hediyelere göre farklılaşmaktaydı. Örneğin, belirli bir Luo Xianxin, elçi olarak seyahatinden önce bir pi ham ipek ödünç aldı. O vesileyle yazılan sözleşmeye göre, dönüşünde borçluya iki pi ham ipek iade edecekti. Tüm işlem, birkaç tanık tarafından garanti edilen tamamen ticari bir işlem gibi görünmektedir. Ancak bu sözleşmenin sonuna, görünüşe göre aynı el tarafından yazılmış bir not eklendi ve yukarıda tartışılan gezginlere verilen hediyeler için kullanılan aynı terim olan "bir yeşim kemer ve bir parça ince ipek'in "yol eşyası" olarak verildiği belirtildi. Bu örnekte hediye ve alacak-verecek ilişkisi birlikte ifade edilmiştir; Luo Tonghua, "Guiyijun qi Dunhuang siyuan de yingsong zhichu [Guiyijun Döneminde Dunhuang Manastırları'nın Konuk Ağırılama Masrafları]", *Hanxue yanjiu*,

Takeuchi Tsuguhito, Orta Asya'daki Tibet sözleşmeleri (Dunhuang ve Miran) üzerine yaptığı çalışmada şunları ileri sürmektedir: "Tibet ve erken Çin formülleri arasındaki benzerlik, ödünç almaya işaret etmektedir. Yani, Tibet sözleşme formülünün VIII. yüzyıldan önce kullanılan erken tip Çin sözleşme formülünden etkilenmiş veya modellenmiş olma olasılığı yüksektir."⁵² Aynı durum, XII. yüzyılda Turfan'da yapılan Uygur sözleşmeleri için de söylenebilir. Dunhuang'da keşfedilen bir Çin köle satış sözleşmesini ve Turfan'dan gelen bir Uygur sözleşmesini karşılaştırarak esasında bu durumu ortaya koymak gerekmektedir çünkü belirli vaka hakkındaki ayrıntılardaki tüm farklılıklara rağmen, metinlerin yapısı ve iş anlaşmalarına ilişkin varsayımlar, özellikle yeni sahibinin haklarının ve ceza maddelerinin kritik kısımları, genel olarak benzerdir. Sahibinin hakları hakkındaki her iki ifade de kölenin sonsuza dek yeni sahibine ait olacağını göstermektedir. Bu nedenle iki sözleşme karşılaştırıldığında ortaya çıkan benzerlik şaşırtıcı değildir. Nitekim her iki maddenin ilk kısmı eski sahibinin akrabalarının hakkıyla ilgilenirken, ikinci kısım hükümet ve yetkililerin rolüyle farklı şekillerde ilgilenir. Ayrıca dilbilimciler, Uygur sözleşmelerinde Çince'den birçok ödünç kelime ve ifadeye işaret etmişlerdir.⁵³ Biçimlendirme açısından Uygur köle satış sözleşmelerinin Çince sözleşmelerden kaynaklanmış olması veya onlardan yoğun bir şekilde etkilendiği açıktır. Bu nedenle, IX. ve X. yüzyıllarda Dunhuang ve bitişik bölgelerde yapılan tüm sözleşmeler, Çince, Tibetçe veya Uygurca yazılmış olmalarına bakılmaksızın, genel olarak benzer yapılara sahiptir. İpek Yolu üzerindeki gezginlerin sık sık gerçekleştirdiği faaliyetler ve temaslar, böyle bir yakınlaşmayı mümkün veya hatta olası hale getirmiş olmalıydı. Ancak burada daha spesi-

21/1, 2003, s. 200. *Ev Hayatının Temelleri* başlıklı bir Dunhuang el yazmasında, yaygın 74 çeşit hediye'nin bir listesine yer verilmesi, hediye'nin kurumsal gücünü anlatır. Buna göre, "Kitaplar, şiirler, tıbbi reçeteler, boyalı paravanlar, kuşlu boyalı paravan, vilayet ve ilçe haritaları, fildişi hu tabletlere, ahşap hu tabletlere, kılıçlar, giysi parçaları, keçe gömlek parçaları, putou şapkaları, tahıllar, çizmeler, taşıma araçları, muzlar, bambu ayakkaşabılar, zitherler, Ruanxian lavtaları, aynalar, satranç, yaylar ve oklar, bambu bastonlar, at eyerleri ve dizginleri, kırbaçlar, yazı kağıtları, hayvan boynuzundan yapılmış kupalar (?), Yuezhou'dan (Shaoxing) gelen porselen, mürekkep taşları..." geleneksel olarak hediye kabul edilir; Bibliothèque Nationale de France, *Catalogue des manuscrits chinois IV: Pelliot chinois*, P.3723, P.3451. Bundan başka diplomatik hediyelerin sınıflandırması ve devletlerarası hediyeleşme usulleri de belirgindir; Hotan: "Yeşim, cam, at, Soğd brokeri, fil; Ganzhou Uygur: Yeşim, at, mercan, gergedan, kürk, yak kuyruğu; Turfan: Buda dişleri, vaidürya (beril), kehribar lamba masası; Dunhuang: yeşim, mercan, deve, at, kehribar, tütsü, antilop boynuzu"; Baoyu Yang & Liyu Wu, *Guiyijun Devleti Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir İnceleme: Haraç Ödeme Pratiği Örneğinde*, Zhongguo shehui kexue chubanshe [Zhongguo Sosyal Bilimler Yayınevi], Beijing 2015; Rong Xinjiang & Lishuang Zhu, *Yutian yu Dunhuang* [Hotan ve Dunhuang], Gansu jiaoyu chubanshe [Gansu Eğitim Yayınevi], Lanzhou 2013; Bibliothèque Nationale de France, *Catalogue des manuscrits chinois IV: Pelliot chinois*, P.4638; Bibliothèque Nationale de France, *Catalogue des manuscrits chinois IV: Pelliot chinois*, P.3547; Valerie Hansen, *The Silk Road: A New History*, Oxford University Press, New York 2012, s.191-192.

52 Takeuchi Tsuguhito, *Old Tibetan Contracts from Central Asia*, Daizo Shuppan, Tokyo 1995.

53 Liu Ge, *Huihuwen maimai qiye yizhu* [Uygur Alım-Satım Sözleşmelerinin İzahı], Zhonghua shuju, Beijing 2006.

gazi

Akademik
Bakış

81

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

fik bir örnek öne çıkmaktadır: St. Petersburg'daki Doğu Enstitüsü'nde saklanan Hotan'da keşfedilen bir sözleşmedir. Şu anda üç eksik parçaya bölünmüş olan bu sözleşme (Дх 18926 + SI P 93.22 + Дх 18928) bölgede bulunan elimizdeki tek iki dilli sözleşme örneği olması nedeniyle önemlidir.⁵⁴ Bu sözleşme 781 yılında yapıldı. Satır arası Hotan kısmı, metnin en sonuna kadar Çince kısmıyla çok iyi örtüşmektedir. “*Her iki taraf (birbirlerine) danıştı*” ifadesinin ilk yarısı, Çin sözleşmelerinin iki nüsha halinde düzenlenip her iki tarafa verildiği zamandan kalmaz. Ancak bu zamanda gereksiz hale gelmiştir. İfadenin ikinci yarısı da formülseldir, çünkü bu sözleşmede parmak mühürleri bulunmamaktadır. Gittikçe daha fazla birbirine benzeyen iki dilli belge (veya iki dilli taraflar için üretilen tek dilli belge) yapıldıkça, artık diğer dilde hiçbir karşılığı olmayan eski sistemin kalıntılarının ortadan kalktığı ve iki sistemin giderek daha fazla birbirine benzediği açıktır.

Dunhuang ve çevresinde takas edilen en değerli malların çoğu gündelik emtia değildi. Ancak bu, ticaretin ve emtia takasının gerçekleşmediği anlamına gelmez. Dunhuang koleksiyonunda ticaretle ilgili belgelerin çoğunluğu satın alma, ödünç alma ve kiralama için çeşitli sözleşme türleri olması gündelik pazar ekonomisinin işlevselliğiyle ilişkilidir.

“*Dingsi yılının ilk ayının on birinci gününde, Tongjia kabilesinden bir halktan Tang Qingnu, evinde sığır olmaması nedeniyle, aynı ilçeden Yang Hulvyuan'dan beş yaşında bir çiftlik ineği satın aldı. Fiyatın, üç zhang ve yedi chi uzunluğunda bir ham ipek pi'si olmasına karar verildi. İnek ve fiyat sırasıyla o gün belirlenir ve geleceğe yönelik kanıt olarak kullanılır. İpek, Wuwu yılının onuncu ayında faiziyle ödenecektir. Bu tarihte ödenmediği takdirde, ilçe örf ve adetlerine göre (ilave) faiz işletilecektir.*”⁵⁵

Bu sözleşmede Tang Qingnu, bir pi⁵⁶ ham ipek karşılığında bir inek satın aldı. Ertesi yılın onuncu ayına kadar ödeme yapması beklenmemesine rağmen, neredeyse iki yıl sonra, takas edilmesi gereken kesin miktar satışın yapıldığı gün açıkça belirlendi ve tüm satış, “*geleceğe yönelik kanıt*” için bu sözleşmeye kaydedildi. Bu sözleşmede kullanılan “*satın al*” ve “*fiyat*” gibi kelimeler, ineğin bir hediye olarak verilmediğini, satın alındığını veya ödünç alındığını ve bu bağlamda ipeğin para işlevi gördüğünü gösterir. Uzatılmış geri ödeme süre-

54 Bu sözleşme hakkında detaylı bilgi için bkz. Hiroshi Kumamoto, “Sino-Hvatanica Petersburgensia (part I)”, *Manuscripta Orientalia*, 7/1, 2001, s. 3-9.

55 Bibliothèque Nationale de France, *Catalogue des manuscrits chinois IV: Pelliot chinois*, P.4083.

56 ‘Pi 匹,’ ipek veya kumaş ruloları için antik dönemlerden itibaren Çin’de kullanılan ölçü birimidir. Ancak 1 pi karşılığı hanedan dönemleri arasında küçük farklılıklar göstermektedir. Han ve Wei döneminde 1 pi 9,2 metre uzunluk, 50,6 cm genişliğe karşılık gelmekteydi. Hongjun Liu, Bin Li, Qiang Li, Anding Liu, Yixiao Li, “Textual Research on Textile Measurement Based on “Pi Ma Shu Si” in Description of Hu Ding”, *2024 International Conference on Education, Economics, Humanities and Arts (EEHA 2024)*, Shanghai, China, 2024, s.46-47; Ming Hanedanlığı’nda, 1 pi 匹 yaklaşık 32.68 chi 尺 (1089.22 cm) uzunluğundadır; genişliği ise yaklaşık 1.87 chi 尺 (62.26 cm)’dir; Li Wang, “Chinese silk fine art in early Qing dynasty observations from historical literature”, *New Techno Humanities*, 3/1,2023, s. 38.

si, alıcıya inekten kar elde etme ve ardından ödünç verilen miktarı geri ödeme şansı verecektir. Bu işlem, satın alma ve ödünç verme anlaşması arasında yer alır ve iki değişim modu arasındaki ayrımın akışkan olduğunu gösterir. Bununla birlikte, satın alma veya ödünç verme yoluyla takas edilen malların belirli özellikleri gözlemlenebilir: bunlar genellikle ev, sığır, tahıl, at, toprak ve giysi gibi günlük kullanımda temel mallar olma eğilimindedir.⁵⁷ Özellikle, takas nesnelерinin farklı tahıl türleri olduğu birçok durum vardır. Bu, Dunhuang ekonomisinin ticari alanının, küçük bir seçkinler grubunun zevkinden ziyade, öncelikle günlük yaşamın ortak ihtiyaçlarıyla ilgilendiğini göstermektedir. İpek hariç, normalde lüks olarak kabul edeceğimiz hiçbir ürün, sözleşmeler aracılığıyla takas edilen bu oldukça kapsamlı mal listesine girmezdi. Bu nedenle, en azından söz konusu mallar açısından, ortak hukuk sayesinde bir ticaret alanı ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Dunhuang ve Baktriya'dan Turfan'a kadar uzanan geniş vaha koridorundan toplanan kanıtlar, İpek Yolu'nun ticari düzeninin tek bir egemen hukuktan ziyade, ortaya çıkan ortak bir gelenek ve hukuk grameri tarafından sürdürüldüğünü göstermektedir. İki yüzyılı aşkın bir süre ve birçok rejim boyunca, Çince, Soğdça, Eski Uygurca ve Prakritçe yazılmış sözleşmeler, dil ve siyasi sınırların ötesinde ticareti anlaşılır ve uygulanabilir kılan, mülkiyet, elden çıkarma, ceza, geçerlilik gibi sabit maddeler etrafında birleşti. Belge teknikleri, özellikle tek kopya, mühürlü sözleşme ve bunun varyantları, özetler, kesilmiş ip kapamalar, tanık listeleri, işlemleri, düzenledikleri mallarla birlikte seyahat edebilecek maddi biçimlerde sabitler ve uzak mahkemelerin ve yetkililerin talepleri sonradan doğrulamasını sağladı.

Bu yakınlaşma, tekdüzelik önkoşulunu gerektirmiyordu. Aksine, sınır ticaretinin pragmatik unsurları aracılığıyla derin hukuk gelenekleri, Pers-Babil, Hint ve Çin, arasında seçici bir kabul söz konusuydu. Soğd kurumsal hane

57 982'nin sonunda subay (yaya) Su Yongjin'in komutan (*dutou*) Deng Zailian ile imzaladığı sözleşme takas ekonomisinin ve hukuk geleneklerinin standart bir göstergesidir; "Hotan'a doğru bir heyetle yola çıkmak üzereyken bir binek eksiği ortaya çıkmış, bu yüzden bölge [Gujiyijun] kumandanı/*dutou* Deng Zailian'dan altı yaşında erkek bir deve kiralamıştır, karşılığında bir top *dazi boling* [geniş tezgâhta dokunan mor damask/Şam dokuma ipek] ödeyecekti". Tatsuro Yamamoto & Ikeda On, *Tun-huang and Turfan documents Concerning Social and Economic History, Supplement*, Toyo bunko, Tokyo 2001, s. 57. Kredi veya kiralama sözleşmelerinde uzak mesafeleri ilgilendiren ticari işlemlerde borçlular bu örnekte olduğu üzere genellikle gittiği bölgeden pahalı bir emtia getirerek geri ödeme yapmışlardır. Aksi bir durumda borç veren yahut kiralama yapan kişi herhangi bir kar elde edemezdi. Su Yongjin de bu nedenle Hotan'dan kumandana orada üretilmiş ve Dunhuang'da da popüler olan Şam usulü dokunmuş bir top ipek kumaş getirmiştir; Sally K. Church, "The Exchange of Silk Textiles between Dunhuang and Khotan during the 10th Century", *The Silk Road and Cultural Exchanges between East and West*, ed. Rong Xinjiang, Brill Leiden, 2022, s. 453.

otoritesi kavramlarının Tang idari normlarıyla kesiştiği yerlerde, köle satış senetleri mirasçılara hakimiyet hakkı tanır, Prakrit formüllerinin hâkim olduğu yerlerde, mülkiyet kontrolü doğrudan, fiziksel fiillerle, bağlamak, satmak, rehin vermek, ifade edilir ve Baktriya uygulamalarının devam ettiği yerlerde, Helen-Pers hukuk sözdizimi geniş elden çıkarma yetkilerini garanti altına alır. Sonuçta yerel gelenekler korunurken, sözleşmeler karşılıklı olarak anlaşılabilir ortak bir hukuk dili üzerine hazırlanmıştır.

İpek Yolu'nda güçlü imparatorluk projeksiyonlarının olduğu dönemler, Türk kağanlıkları ve daha sonra Moğol hakimiyeti, varyasyonu kısa süreliğine daraltmıştır. Ancak Tang üstünlüğü altında bile, sarayın hukukçuları yabancı davacılar ve normları, farklılıkları silerek değil, prosedür haline getirerek uyum sağlamıştır. Dunhuang'ın karma ekonomisi bunu açıkça göstermektedir: tahıl ve ipekle yapılan piyasa kredileri, prestij alışverişi ve hediye diplomasisi ile bir arada var oldu ve aynı araçlar, makbuzlar, tahviller, rehinler, her iki alan için de geçerli tutuldu. Dolayısıyla, pratikte İpek Yolu hukuku bir kanun kitabı değil, geçerli bir sözleşmenin neye benzediği, nasıl kanıtlandığı ve yargı yetkisini aşan tarafları hangi cezaların bağladığı konusunda taşınabilir bir uzlaşma olarak tanımlanmalıdır. Bu hukuk dünyası, şablonları, geçerlilikleri ve çok dilli formülleri ile ön plana çıkarak, İpek Yolu'nu bir emtia koridoru olduğu kadar yasal standardizasyon koridoru olarak da yeniden değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Uzaktaki tüccarları ticarete bağlayan şey, evrensel bir yasa değil, vahadan vahaya taşınan sözleşme dilinin tekrarlanan standardizasyonuydu. Bunun birikimli etkisi kurumsal nitelikteydi. İş yapma biçimini istikrara kavuşturan, uygulama maliyetlerini düşüren ve ticaret, kredi ve köleliğin tanımlanabilir ortak bir kanun dünyası içinde dolaşımına izin veren, bölgeler arası bir hukuki dil, parçalanmış bir siyasi manzaranın uzun mesafeli ticareti sürdürebileceği koşulların yaratıcısıdır.

Sonuç olarak, İpek Yolu'nun hukuk düzeni, birbirinden izole rejimlerin bir mozaigi değil, bozkırları, vahaları ve imparatorlukları tek bir yazılı hukuk geleneği içinde birleştiren, sürekli gelişen bir hukuki etkileşim süreci ortaya koydu. Baktriya'nın yazıtlarından Tang dönemine ait Dunhuang belgelerine ve Uygur sözleşmelerine kadar, ticari aktörler dil ve egemenliğin ötesine geçen, mülkiyet maddeleri, devretme fiilleri, karşılıklı cezalar ve tanıklık protokolleri gibi birbirine yakın bir dizi hukuki formül kullandılar. Bu yapıların sürekliliği, İpek Yolu'nun istikrarının yalnızca imparatorluk zorlaması veya ticari pragmatizm üzerine değil, ortak bir yükümlülük epistemolojisi üzerine dayandığını gösterdi. Ceyhun, İndus ve Sarı Nehir'e kadar vaat, borç ve mülkiyeti karşılıklı olarak anlaşılır kılan ahlaki-hukuki bir uzlaşma, İpek Yolu boyunca korundu. Burada Hint, İran, Türk ve Çin sistemleri doktrinden ziyade uygulamalar yoluyla bir arada yaşadı. Bu anlamda İpek Yolu ticaretin yanı sıra hukuki gelenekle dünya sistemini VII.-VIII. yüzyıl itibarıyla inşa etti.

Göz

Kaynaklar

- ABU-LUGHOD, Janet, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250–1350*, Oxford University Press, Oxford 1989.
- ALLSEN, Thomas T. *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- BECKWITH, Christopher, "The Impact of the horse and silk trade on the economics of Tang China and the Uighur Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 34/3, 1991, s. 183-198.
- BECKWITH, Christopher, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton University Press, Princeton 2009.
- Bibliothèque Nationale de France, *Catalogue des manuscrits chinois IV: Pelliot chinois*, P.3723.
- Bibliothèque Nationale de France, *Catalogue des manuscrits chinois IV: Pelliot chinois*, P.3451.
- Bibliothèque Nationale de France, *Catalogue des manuscrits chinois IV: Pelliot chinois*, P.4638.
- Bibliothèque Nationale de France, *Catalogue des manuscrits chinois IV: Pelliot chinois*, P.4083.
- BOHANNAN, Laura & Paul Bohannan, *The Tiv of Central Nigeria*, Oxford University Press, London 1953.
- BOHANNAN, Paul. "The Impact of Money on an African Subsistence Economy." *The Journal of Economic History* 19/4, 1959, s. 491–503.
- BOYER, M. A., E. J. Rapson & E. Senart, *Kharosthi Inscriptions discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan, I-III*. Oxford, Oxford University Press 1920-1929.
- BURROW, Thomas A., *A Translation of the Kharosthi Documents from Chinese Turkestan*, Cambridge University Press, Londra 1940.
- CHING, Chao-jung & Hirotochi Ogihara, "A Tocharian B Sale Contract on a Wooden Tablet". *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, 5, 2010/2012, s. 101–128.
- CHOKSY, Jamsheed K., "Loan and sales contracts in ancient and early medieval Iran", *Indo-Iranian Journal*, 31/3, 1988, s. 191-218.
- CHUANXI, Zhang, *Zhongguo lidai qiye huibian kaoshi* [Tarihi Çin Sözleşmeleri Derlemesi], Beijing daxue chuban she, Beijing 1995.
- CHURCH, Sally K., "The Exchange of Silk Textiles between Dunhuang and Khotan during the 10th Century", *The Silk Road and Cultural Exchanges between East and West*, ed. Rong Xinjiang, Brill Leiden, 2022, s. 435-460.
- de la VAISSIÈRE, Étienne, *Soğdian Traders*, Brill, Leiden, 2018.
- DUAN, Qing, *Yutian, Fojiao, Gujuan* [Hotan, Budizm ve Eski Yazmalar], Zhongxi Shuju, Beijing 2013.
- GE, Liu, *Huihuwen maimai qiye yizhu* [Uygur Alım-Satım Sözleşmelerinin İzahı], Zhonghua shuju, Beijing 2006.
- HANSEN, Valerie, "Silk Road Cities and Their Co-existing Legal Traditions", *Research Handbook on International Law and Cities*, ed. Helmut P. Aust & Janne E. Nijman, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham 2021, s. 17-28.
- HANSEN, Valerie, "The Impact of the Silk Road Trade on a Local Community: The Turfan Oasis, 500-800", *Les Soğdiens en Chine*, École Française d'Extrême-Orient, ed. Eric Trombert ve Étienne de La Vaissière, Paris 2005, s. 283-310.
- HANSEN, Valerie, *The Silk Road: A New History*, Oxford University Press, New York 2012.
- HAUSSIG, Hans Wilhelm, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, çev. M. Karayerli, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.
- HITCH, Doug A., "Kushan Tarim Domination", *Central Asiatic Journal*, 32/3-4, 1988, s. 170-192.
- HITCH, Doug A., "Penalty Clauses in Tumshuqese, Khotanese and the Shanshan Prakrit", *Studia Iranica*, 17/2, 1988, s. 147-152.
- HØISÆTER, Tomas Larsen, "Islands in a Sea of Sand: The Role of Tarim Basin Politics in Global Trade during Late Antiquity", *Journal of Global History*, 18/3, 2023, s. 401-425.

gazi

Akademik
Bakış

85

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

- İZGİ, Özkan, "XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletleri'nin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, İstanbul, 1978, s. 87-106.
- JANY, Janos, "Law of Contracts in Late Antique Persia", *Religions*, 15/252, 2024, s. 1-17.
- JOHNSON, Wallace, *The Tang Code, Volume I, General Principles*, Princeton University Press, Princeton 1979.
- KUMAMOTO, Hiroshi, "Sino-Hvatanica Petersburgensia (part I)", *Manuscripta Orientalia*, 7/1, 2001, s. 3-9.
- KUZAKÇI, Başak, "Soğd Toplumunda Kadın Kimliği ve Temsilleri (MÖ VI.MS VIII. Yüzyıl)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/1, 2023, s. 633-675.
- LIVSHITS, Vladimir A., *Soğdian epigraphy of Central Asia and Semirech'e*. çev. Tom Stableford, ed. Nicholas Sims-Williams, School of Oriental and African Studies, Londra 2015, s. 17-51.
- Liu Xu, *Jiu Tang shu* [Tang'ın Eski Tarihi], Chapter 198, Zhonghua shuju [Zhonghua Yayınevi], Beijing 1975.
- ON, Ikeda, "T'ang Household Registers and Related Documents, ed. Arthur F. Wright & Denis Twitchett, *Perspectives on the Tang*, Yale University Press, New Haven and London 1973, s. 121-150.
- ÖZYETGİN, A. Melek, "Turfan Uygurlarında Ceza Hukukuyla İlgili Uygulamalar", *Belleten*, C.75, S. 273, 2011, s 337-360.
- PERIKHANIAN, Anahit, *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, Mazda Publishers in association with Bibliotheca Persica, New York 1997.
- RONG, Xinjiang. *Eighteen Lectures on Dunhuang*. Brill, Leiden, 2013.
- SCHOPEN, Gregory, "The Monastic Ownership of Servants or Slaves: Local and Legal Factors in the Redactional History of Two Vinayas", *Journal of the International Association of Buddhist Studies* 17/2, 1994, s. 145-174.
- SCHOTTENHAMMER, Angela, *China and the Silk Roads (ca. 100 BCE to 1800 CE)*, Brill, Leiden 2023.
- Sha Zhi, *Dunhuang Qiyue Wenshu Jijiao* [Dunhuang, Sözleşme Belgeleri Koleksiyonu], Jiangsu Guji Chubanshe, Nanjing 1998.
- SIMS-WILLIAMS, Nicholas, *Bactrian Documents from Northern Afghanistan I: Legal and Economic Documents*, Oxford University Press, London 2000
- SKJÆRVØ, Prods Oktor, *Khotanese Manuscripts from Chinese Turkestan in the British Library. A Complete Catalogue with Texts and Translations, with contributions by Ursula Sims-Williams, [Corpus Inscriptionum Iranicarum. Part II Inscriptions of the Seleucid and Parthian Periods and of Eastern Iran and Central Asia. Vol. V Saka. Texts VI.]*, The British Library Press, London 2002.
- TAKEUCHI, Tsuguhito, *Old Tibetan Contracts from Central Asia*, Daizo Shuppan, Tokyo, 1995.
- Tang Zhangru (ed.), *Tulufan chutu wenshu* [Turfan Elyazmaları], 3 Cilt, Wenwu chubanshe [Wenwu Yayınevi], Beijing, 1996.
- TONGHUA, Luo, "Guiyijun qi Dunhuang siyuan de yingsong zhichu [Guiyijun Döneminde Dunhuang Manastırları'nın Konuk Ağırlama Masrafları]", *Hanxue yanjiu*, 21/1, 2003, s.193-224.
- TROMBERT, Eric, "The Demise of Silk on the Silk Road: Textiles as Money at Dunhuang from the Late Eighth Century to the Thirteenth Century", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 23/2, 2013, s. 327-347.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi: Merkantilizm ve Doğu Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi 1600-1750*, Cilt II, çev. L. Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul 2012.
- WANG, Helen, "Textiles as Money on the Silk Road?", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 23/2, 2013, s. 165-174.
- WANG, Helen, *Money on the Silk Road: The Evidence from Eastern Central Asia to c. AD 800*, British Museum Press, Londra 2004.
- WEN, Xin, *The King's Road: Diplomacy and the Remaking of the Silk Road*, Princeton University Press, Princeton 2023.
- XINJIANG, Rong, & Zhu, Lishuang, *Yutian yu Dunhuang* [Hotan ve Dunhuang], Gansu jiaoyu chubanshe [Gansu Eğitim Yayınevi], Lanzhou 2013.

Görüş

YAMADA, Nobuo, *Sammlung Uigurischer Kontrakte* [Uygur Sözleşmeleri Derlemesi], ed. J. Oda vd., Osaka University Press, Osaka, 1993.

YAMAMOTO, Tatsuro & Ikeda On, *Tun-Huang and Turfan Documents concerning Social and Economic History*, Toyo Bunko, Tokyo 1987.

YANG, Baoyu & Liyu Wu, *Guiyijun zhengquan yu zhongyang guanxi yanjiu: Yruzou huodong wei zhongxin* [Merkezi Devlet ve Guiyijun Devleti Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir İnceleme: Haraç Ödeme Pratiği Örneğinde], Zhongguo shehui kexue chubanshe [Zhongguo Sosyal Bilimler Yayınevi], Beijing 2015.

YOSHIDA, Yutaka, "Translation of the Contract for the Purchase of a Slave Girl Found at Turfan and Dated 639", *Toung Pao*, 89, 2003, s. 159-161.

YUTAKA, Yoshida & Moriyasu Takao, "Kikushi Kōshōkoku jidai Sogudo-bun onna dorei baibai monjo [Gaochang Krallığı'nın Qu Klanı Hakimiyet Döneminden Soğdça bir Kadın Köle Satış Sözleşmesi]", *Nairiku Ajia gengo no kenkyū*, 4, 1988, s. 1-50.

ZHANG, Chuanxi, *Zhongguo Lidai Qiyue Huibian Kaoshi* [Eski Çin Hanedanlarındaki Sözleşmelerin Derlenmesi ve Yorumlanması], Peking University Press, Beijing, 1995.

Extended Abstract

The world system theory was produced to describe the capitalist mode of production that became hegemonic from the 16th century onwards and the political order it created. Modern world system theory explains the relations between economic regions based on trade and production in the form of center-periphery and semi-periphery. A hierarchical international division of labour and economic-political-social structure has emerged. This analysis, which states that the capitalist mode of production has spread to all economic regions included in the modern world order, argues that while capital accumulation and production capacity have created capitalist centers, low capital and weak state authority have become the characteristics of peripheral and semi-peripheral regions. The world economy model, developed in Europe and based on the revolutionary increase of capital accumulation with the expansion of north-south axis trade networks to the oceans, essentially neglects the global relations and mode of production that emerged from the trade of luxury goods between China and the Near East in the Eurasian geography in ancient times. This trade, which was carried out through precious stones, glass, and earthenware products, jade, spices, and, of course, silk, created an inter-regional economic life and world system. The Silk Road, which was shaped around the monopolization of inter-regional trade within the Eurasian imperial system with the Han Dynasty's rule in China from the end of the 2nd century BC, the Hun competition, and the subsequent statehood of the Turkic Khaganates, also affected the regional politics and governance model in this respect. A continuous, stable, and functioning commercial order throughout the Eurasian geography was made possible both by the Eurasian imperial system and the adoption of a distinct commercial law in connection with it. It cannot be said that a common and singular commercial law was applied during the high period of the Silk Road, but the legal traditions that influenced commercial law or shaped the mechanisms were limited to the legal traditions of China, India, and Persia. Depending on the geography where trade is conducted, one of these legal traditions is dominant. In this respect, although it is possible to talk about the Persian-Babylonian legal tradition due to the Sogdian presence in Dunhuang, the dominant factor is the Chinese legal system. Although Dunhuang was independent in the 6th and 7th centuries, it was not free from the political, cultural, and legal influence of the Chinese dynasties, and came under direct Tang Dynasty rule at the end of the 7th century. In the Silk Road oases such as Niya, which was part of the Loulon State that collapsed in the 5th century AD and where settlers from Northern India origin were abundant, the Indian legal structure seems to be dominant. Almost all the documents written on wood or leather, which reveal the general rules of commercial law on the Silk Road, consist of commercial contracts. Although not all Inner Asian peoples had their own independent writing system, contracts prepared on a template with the script of the regions carrying the legal and literary tradition were based on a legal norm. However, the transition of

Gazi

Akademik
Bakış

87

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Dunhuang, which played the role of the Silk Road's supporting pillar, and the Gansu corridor to Tang rule in the 7th century, also initiated the process of the legal order becoming uniform. The Code Tang and the Chinese legal tradition became the dominant system. However, other legal traditions did not completely disappear from the Silk Road. Tang law and its practitioners were dominated by the legal traditions of foreign communities located throughout China and took into account the legal systems of the parties in resolving disputes.

Gazisi

Akademik
Bakış

88

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026